

Šesťdesiat rokov Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

MATEJ POVAŽAJ

Tohto roku sme si pripomenuli šesťdesiate výročie založenia Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. To je vhodný čas na bilancovanie, na zhodnotenie toho, čím ústav prispel k vedeckému poznaniu nášho národného jazyka, čím sa zapísal do vedomia našej spoločnosti.

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra patrí k najstarším vedeckým pracoviskám Slovenskej akadémie vied. Vznikol v roku 1943 pod názvom Jazykovedný ústav, a to ako jedno z prvých vedeckých pracovísk vtedajšej Slovenskej akadémie vied a umení, o ktorej založenie sa pričínili aj významní jazykovedci profesor Ľudovít Novák. Ústav bol v roku 1952 premenovaný na Ústav slovenského jazyka SAVU a od 1. januára 1967 nesie súčasný názov Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Pri vzniku ústavu sa rátalo s tým, že v ňom budú tri výskumné oddelenia, oddelenie pre spisovný jazyk, dialektologické oddelenie a oddelenie pre fonetiku. Táto predstava sa hneď nenaplnila (oddelenie pre fonetiku sa fakticky nekonštituovalo). Najskôr sa sformovalo oddelenie pre spisovný jazyk, z ktorého sa v roku 1951 vyčlenilo slovníkové oddelenie, a dialektologické oddelenie. Štruktúra ústavu sa počas šiestich desaťročí niekoľko ráz menila, no postupne sa vyformovali tieto základné výskumné oddelenia (ich názov sa v priebehu rokov čiastočne modifikoval): oddelenie spisovného jazyka, dialektologické oddelenie, oddelenie dejín slovenčiny, od roku 1971 oddelenie jazykovej kultúry, od roku 1973 oddelenie slovanských jazykov (z tohto oddelenia sa v r. 1995 konštituovalo samostatné pracovisko pod názvom Kabinet slavistiky SAV) a od roku 2002 oddelenie Slovenského národného korpusu. V istom čase bolo aj terminologické oddelenie (v rámci jeho činnosti sa pripravilo a vydalo vyše tridsať terminologických slovníkov z rozličných odborov), oddelenie matematickej jazykovedy a fonetiky, lexikologicko-

lexikografické oddelenie. Na čele ústavu vo funkcii riaditeľa stáli J. Orlovský, Š. Peciar, J. Štolc, J. Ružička, J. Kačala, J. Doruľa, I. Ripka, S. Ondrejovič, vo funkcii zástupcu riaditeľa boli J. Horecký, I. Kotulič, K. Buzássyová, A. Ferenčíková, A. Jarošová, F. Kočiš, M. Majtán, M. Považaj a vo funkcii vedeckého tajomníka sa vystriedali M. Ivanová-Šalingová, J. Kačala, L. Dvonč, Š. Michalus, M. Považaj, Š. Lipták, J. Skladaná, S. Mislovičová. Od roku 1990 sa konštituovala vedecká rada ústavu, na ktorej čele boli K. Buzássyová, I. Ripka a J. Bosák.

Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, v ktorom okrem spomínaných vedúcich pracovníkov dlhšie či kratšie pracovali aj ďalší významní slovenskí jazykovedci, ako V. Blanár, F. Buffa, A. Habovštiak, K. Habovštiaková, G. Horák, E. Jóna, I. Kotulič, I. Masár, F. Miko, J. Mistřík, J. Oravec, M. Pisárčiková, E. Sekaninová a iní, stal sa základným vedeckým pracoviskom v Slovenskej republike, v ktorom sa sústreďuje komplexný výskum slovenského národného jazyka, jeho územnej a sociálnej diferenciacie a jeho dejín. Súčasťou výskumného zamerania ústavu sú aj teoretické otázky všeobecnej jazykovedy, teoretické a praktické otázky jazykovej kultúry, odbornej terminológie a onomastiky. Dosiahnuté výsledky vedeckého výskumu sa aplikujú pri tvorbe základných kodifikačných príručiek, pri tvorbe a ustáľovaní slovenskej odbornej terminológie a pri štandardizovaní geografického názvoslovia. V ústave sa riešili a riešia aj teoretické otázky lexikológie a lexikografie, koncepcia výkladových slovníkov súčasného spisovného jazyka, celonárodného nárečového slovníka, historického slovníka, skúmala sa a skúma sa slovná zásoba i jej dynamika. Skúma sa systém súčasnej slovenčiny, fungovanie jazyka v spoločenskej komunikácii (sociolingvistický výskum), etymológia slovnej zásoby slovenčiny, buduje sa korpus textov a bázy dát slovenského jazyka.

Významné výsledky sa dosiahli pri skúmaní gramatickej stavby slovenského spisovného jazyka, najmä tvaroslovia. Výsledky tohto výskumu sa zhrnuli predovšetkým v kolektívnom diele Morfológia slovenského jazyka (1966). Skúmala sa slovná zásoba národného jazyka zo synchronného aj diachrónneho hľadiska. Jej výsledky sa zhrnuli v šesťzväzkovom Slovníku slovenského jazyka (1959 – 1968), v Krátkom slovníku slovenského jazyka (1987, 4. vyd. 2003; najnovšie vydanie tohto

slovníka je prístupné aj v elektronickej podobe na internete), v Synonymickom slovníku slovenčiny (1995, 2. vyd. 2000), v Historickom slovníku slovenského jazyka, ktorý zachytáva slovnú zásobu slovenčiny z predpisovného obdobia (zatiaľ 5 zv., 1991 – 2000), a v dynamike slovnej zásoby súčasnej slovenčiny (výsledky tohto výskumu sa zhrnuli v kolektívnom diele s rovnomenným názvom, ktoré vyšlo v r. 1989). Skúmal sa pravopisný systém spisovnej slovenčiny a výsledkom tohto výskumu boli Pravidlá slovenského pravopisu, ktoré vyšli v jedenástich vydaniach v rokoch 1953 až 1971 a po prestávke dvadsiatich rokov s novou koncepciou v troch vydaniach v rokoch 1991 až 2000. Skúmali sa slovenské nárečia, ich slovná zásoba a územná diferenciacia nielen v rámci Slovenska a slovná zásoba slovenských nárečí sa konfrontovala so slovnou zásobou nárečí v ostatných slovanských krajinách, ale aj v rámci karpatského areálu. Výsledky tohto výskumu našli odraz predovšetkým v štyroch zväzkoch Atlasu slovenského jazyka (1968 – 1984), v Slovníku slovenských nárečí (zatiaľ vyšiel 1 zv., 1994), v Slovanskom jazykovom atlase a v Celokarpatskom dialektologickom atlase (1997). Slovná zásoba slovenčiny sa konfrontovala s inými slovanskými jazykmi, najmä s češtinou (Česko-slovenský slovník, 1979, 2. vyd. 1981) a s ruštinou (Veľký rusko-slovenský slovník, 5 zv., 1960 – 1970, Veľký slovensko-ruský slovník, 6 zv., 1979 – 1995). V súčasnosti sa rozbehli práce na budovaní Slovenského národného korpusu, ktorý zachytí slovnú zásobu slovenčiny v elektronickej podobe na základe súvislých textov a ktorý výrazne prispeje ku skvalitneniu nielen lexikografického výskumu, ale aj výskumu gramatickej stavby slovenčiny.

Pracovníci ústavu za obdobie existencie ústavu do dnešných dní napísali tisícky vedeckých štúdií, odborných článkov, recenzií a nespočítateľné množstvo popularizačných príspevkov, stali sa autormi a spoluautormi veľkého množstva najmä vysokoškolských a stredoškolských učebníc, ale aj učebníc slovenského jazyka pre základné školy. O autorskej produktivite pracovníkov ústavu sa možno najlepšie presvedčiť v štyroch zväzkoch Súbornej personálnej bibliografie slovenských slovakistov a slavistov, ktorú pripravil L. Dvonč (vyšli štyri zväzky, v ktorých sa zachytáva jazykovedná produkcia do roku 2000).

Ústav sa aktívne zapája a zapája do vedecko-organizačnej činnosti.

V tejto oblasti úzko spolupracoval nielen so slovakistickými pracoviskami na slovenských univerzitách, ale aj s partnerskými pracoviskami v rozličných krajinách Európy. Zorganizoval desiatky vedeckých konferencií, a to i s medzinárodnou účasťou. Takmer z každej z nich vyšli aj zborníky materiálov. Organizačne zabezpečil 11. medzinárodný zjazd slavistov, ktorý sa v roku 1993 konal v Bratislave. Vydáva nielen vedecko-popularizačný časopis Kultúra slova, ale aj ďalšie dva vedecké časopisy, a to Jazykovedný časopis a Slovenskú reč. Do roku 1995 sa zúčastňoval na vydávaní slavistického časopisu Slavica Slovaca. V rokoch 1953 až 1961 vydával Slovenské odborné názvoslovie a v rokoch 1962 až 1966 Československý terminologický časopis, ktoré boli predchodcami Kultúry slova. Vydáva edíciu zborníkov Sociolinguistica Slovaca, z ktorej vyšlo už päť zväzkov, v rokoch 1956 až 1987 vydal 22 zväzkov Jazykovedných štúdií.

Neodmysliteľnou súčasťou činnosti Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV počas jeho existencie bol nielen výskum v oblasti jazykovej kultúry, ale aj starostlivosť o kultivovanie jazyka a jazykových prejavov a vedecko-popularizačná činnosť. Pracovníci ústavu organizačne zabezpečovali jazykové rubriky v Slovenskom rozhlase (rozhlasová relácia Jazyková poradňa sa v roku 2003 dožila päťdesiatich rokov existencie, v súčasnosti ju nahradila časovo kratšia relácia Slovenčina na slovíčko), v dennej a periodickej tlači (napr. v Pravde, v Nedeľnej Pravde, v Práci, v bratislavskom Večerníku, v Smene, novšie v Rodine a škole, v Quarku a v ďalších periodikách) a prispievali do týchto rubriek. Zúčastňovali sa na prednáškach a besedách v knižných redakciách, v redakciách rozličných preriodík, prednášali učiteľom slovenského jazyka základných a stredných škôl na celom území Slovenska, poskytovali poradenskú činnosť v rámci listovej a telefonickej jazykovej poradne, najnovšie aj prostredníctvom elektronickej pošty (podrobnejšie o tom pozri v článku S. Duchkovej v tomto čísle Kultúry slova). Pracovníci ústavu sa zúčastňovali a zúčastňujú na činnosti rozličných expertných komisií, terminologických komisií, názvoslovných komisií, poskytujú rady v otázkach jazyka predstaviteľom štátnej správy a samo-správy, zúčastňujú sa na medzirezortnom pripomienkovom konaní zákonov a vyhlášok, spolupracujú so Slovenským ústavom technickej normalizácie pri tvorbe

a ustaľování odborných termínov atď.

Nie všetko, čo vzniklo na pôde ústavu za šesťdesiat rokov jeho existencie, sme spomenuli a nie všetko, čo bolo potrebné vykonať v oblasti výskumu slovenského národného jazyka, podarilo sa v uplynulých šesťdesiatich rokoch zrealizovať. Akútne sa napríklad pociťuje absencia akademickej monografie o slovenskej syntaxi, žiada sa príprava novej akademickej morfológie, komplexnej monografie o tvorení slov atď. Pri príprave týchto diel, ale aj v ďalšom jazykovednom výskume je nevyhnutné spojiť vedecký potenciál pracovníkov Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV a slova-kistov z katedier slovenského jazyka filozofických a pedagogických fakúlt slovenských univerzít.

Veríme, že sa to podarí a že sa v nasledujúcich rokoch podarí aj úspešne dokončiť rozbehnuté výskumné projekty, akými sú najmä Slovník súčasného slovenského jazyka, Slovník slovenských nárečí, Historický slovník slovenského jazyka, Stručný etymologický slovník slovenčiny, Ortoepický slovník slovenského jazyka či Slovenský národný korpus, aby poznanie histórie a súčasnosti nášho národného jazyka znova postúpilo o čosi dopredu a aby bilancovanie pri ďalšom okrúhlym výročí existencie Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied v ničom nezaostávalo za súčasným bilancovaním.

KS

*Z galérie osobností v dejinách spisovnej slovenčiny (V.)
Spisovné obdobie. Bernolákovské obdobie*

RUDOLF KRAJČOVIČ

Pod pojmom spisovné obdobie sa rozumie vývinová etapa v dejinách spisovnej slovenčiny od vzniku kodifikovanej formy národného jazyka, spisovnej slovenčiny dodnes. Táto etapa vývinu spisovnej slovenčiny sa začína od roku 1787, keď vyšla prvá kodifikačná príručka spisovnej slovenčiny, bernolákovčiny. Podľa charakteru zmien spisovnej kodifikácie spisovné obdobie členíme na obdobie bernolákovské, štúrovské, obdobie reformné, ďalej na obdobie matičné, martinské, medzivojnové, povojnové a súčasné.

Bernolákovské obdobie. Bernolákovské obdobie sa právom hodnotí ako významná etapa v dejinách spisovnej slovenčiny. V tomto období, ako sa už uviedlo, vyšla prvá kodifikačná príručka v jej dejinách a súčasne s ňou uzrel svetlo sveta prvý kodifikovaný útvar slovenčiny tradične nazývaný bernolákovčinou. Bernolákovské obdobie sa vymedzuje rokmi 1787 a 1846, čiže od vydania kodifikačnej príručky bernolákovčiny *Dissertatia philologico-critica de literis Slavorum* (s prílohou *Orthographia*) v roku 1787 do vydania kodifikačnej príručky spisovnej štúrovčiny *Nauka reči slovenskej* v roku 1846. No, ak sa vezme do úvahy používanie bernolákovčiny a v nej tlačou vydané diela (napríklad dielo Jána Hollého), potom je primeranejšie bernolákovské obdobie vymedziť rokmi 1787 a 1852, keď vyšla príručka reformovanej štúrovskej slovenčiny *Krátká mluvnica slovenská* (1852), pravda, s tým, že štúrovčina po vydaní spomenutej kodifikačnej príručky roku 1846 sa vo vzdelaneckom prostredí slovenskej národnej pospolitosti stále viac presadzovala.

Ak máme v stručnosti zhodnotiť bernolákovské obdobie z historicko-spoločenského hľadiska, potom je potrebné zdôrazniť, že východiskovou motiváciou jeho vzniku a činnosti boli idey európskeho osvietenstva a filozofický racionalizmus spolu s ideami jansenizmu, z ktorých azda najširšie uplatnenie mala idea tolerancie v spoločenskom a náboženskom živote. Stúpenci týchto ideí, vlastenecky zmýšľajúci bratislavskí seminaristi a ich predstavení, priaznivo prijímali aj reformy

Jozefa II., hlavne nariadenia o vzdelávaní a o zrušení nevoľníctva. Spomenutá ideová báza bola hybnou silou aktivity bernolákovského hnutia. V zásade touto aktivitou hnutie sledovalo cieľ dosiahnuť národnú jednotu, a to cieľavedomou činnosťou vo viacerých kultúrnych a spoločenských oblastiach. Z tohto hľadiska pre vývoj bernolákovského hnutia sú charakteristické tri vývinové etapy. V prvej etape dominovali práce na kodifikácii spisovnej slovenčiny ako jedného z faktorov, ktorý mal národ zjednocovať, a ľudovú výchovnú činnosť. V druhej etape prevládala prekladateľská a vydavateľská činnosť, ktorou sa mala kodifikovaná slovenčina stať jazykom celospoločenským, nadnárečovým. V tretej etape sa do popredia dostala spolková aktivita spojená s úsilím získať pre spoluprácu tvorivú a národnej jednotu v rámci slovanstva žičlivé osobnosti bez ohľadu na náboženskú príslušnosť. Cesta k uskutočneniu týchto cieľov však nebola ľahká. Hnutie už v čase svojej existencie malo aktívne osobnosti a stúpencov, ale aj váhavých kritikov, ba aj neprajníkov.

Ciele bernolákovského hnutia spojené s úsilím zjednotiť slovenskú národnú pospolitosť a dostať ju na vyšší stupeň vzdelanosti a kultúry najmä uzákonením jednotného spisovného jazyka umožnilo vyniknúť viacerým osobnostiam. Takou bola osobnosť profesora a rektora bratislavského seminára Michala Kratochvíla (1753 v maďarskom Germelyi – 1829 v Ostrihome), ďalej spolupracovníka A. Bernoláka farára Antona Kubicu (1762 v Rajci – 1803 v Žabokrekochoch nad Nitrou), dubnického farára, neskôr nitrianskeho kanonika Ondreja Mésaroša (1741 vo Varíne – 1812 v Nitre), napokon z ostrihomského bernolákovského centra zástancu bernolákovčiny, vlastenca arcibiskupa Alexandra Rudnaya (1760 v Považanoch – 1831 v Ostrihome).

Zo spisovateľov uveďme básnika európskeho významu, farára Jána Hollého (1785 v Borskom Mikuláši – 1849 v Dobrej Vode).

Osobitné ocenenie prináleží tým osobnostiam bernolákovského hnutia, ktoré celý svoj život zasvätili hlavnému cieľu hnutia dosiahnuť vyšší stupeň vzdelania slovenského národa, jeho jednotu a v zmysle tohto cieľa kodifikovať kultúrnu slovenčinu západoslovenského typu, a tak slovenčine v kodifikovanej podobe zabezpečiť celospoločenské uznanie. Medzi také popredné osobnosti patria Anton Bernolák, Juraj Fándly a Juraj Palkovič.

Anton Bernolák (1762 – 1813). Katolícky kňaz, jazykovedec, kodifikátor prvého slovenského spisovného jazyka, popredná osobnosť hnutia za všestranné povznesenie slovenského národa, za reformy v duchu osvietenstva a jozefinizmu. Narodil sa v Slanici na Orave. Štúdium na gymnáziu začal v Ružomberku a dokončil ho ako seminarista v Bratislave a Trnave. Teológiu študoval na univerzite vo Viedni a dokončil ju roku 1787 v generálnom seminári na Bratislavskom hrade. Po skončení štúdia do roku 1791 bol kaplánom v obci Čeklís (dnes Bernolákovo), potom sa stal kancelárom arcibiskupského vikariátu v Trnave a od roku 1797 bol farárom a správcom mestskej školy v Nových Zámkoch. Hlbšie poznať jeho ideové a vzdelanecké formovanie umožňujú jeho záznamy, ktoré zapisoval počas univerzitného štúdia vo Viedni a nazval ich *Nova bibliotheca* (spis zostal v rukopise). Z tohto študentského zápisníka sa dozvedáme, že mladý A. Bernolák sa okrem teológie zaujímal aj o dejiny, filozofiu, jazykovedu a iné vedné disciplíny, ďalej o jeho postojoch k svojim predstaveným, k zástancom jansenizmu, k jozefinským reformám a pod. Z jansenizmu si osvojil ideu náboženskej a názorovej tolerancie, z jozefinizmu ideu pracovať v prospech pospolitého ľudu. To aj konkrétne preukázal svojším spracovaním prednášok profesora Mateja Pankla v generálnom seminári o poľnohospodárstve v spisoch *De Oeconomia Rurali* a *Perceptione de agrorum cultu*, ktoré však zostali v rukopise. No po tom, čo sa do praxe dostal cisársky príkaz o vyučovaní niektorých predmetov v materinskej reči, seminaristu A. Bernoláka osobitne zaujala myšlienka povzniesť reč panónskych Slovákov na úroveň kodifikovanej reči jednotnej pre celú slovenskú národnú pospolitosť. Priaznivé podmienky na realizáciu tejto idey mu pripravili vlastenecky orientovaní bratislavskí seminaristi. Tu má začiatky aj rozsiahle jazykovedné dielo A. Bernoláka. Obsahuje výsledky výskumu všetkých rovín slovenského jazyka s aplikovaním kodifikačných zásad dosiahnuté dobovými vedeckými metódami. V spolupráci so stúpecami kodifikácie slovenčiny v bratislavskom generálnom seminári skoncipoval a vydal kodifikačný spis *Dissertatio philologico-critica de literis Slavorum* s prílohou *Ortographia* (1787). Spis obsahuje grafickú a pravopisnú kodifikáciu bernolákovčiny a jej zdôvodnenie. Gramatiku bernolákovčiny opísal v knihe *Grammatica Slavica* (1790), ktorá vyšla aj v nem-čine. Tvorenie slov opísal v spise

Etymologia vocum Slavicarum (1791) a slovnú zásobu v päťzväzkovom diele *Slowár Slowenski, Česko-Latinsko-Ňemecko-Uherski* s repertóriom (registrom) v osobitnom šiestom zväzku (Budín 1825 – 1827). Základom jeho spisovnej kodifikácie je kultúrna západoslovenčina južného (trnavského) typu doplnená niektorými javmi z kultivovanej stredoslovenčiny (napríklad s mäkkými *d', t', ň, l'*, s tvarom inštr. s *Pánom* a pod.). Teoretickým východiskom bola téza, že základom spisovnej kodifikácie má byť živá reč vzdelancov (*cultorum literatorumque*), pričom možno prihliadnuť na tradíciu, ale kodifikačné pravidlá nemajú odporovať rozumu. Dôležité miesto v kodifikácii A. Bernoláka má kodifikačná delimitácia medzi spisovnými prostriedkami a ľudovými na jednej strane a českými na strane druhej. Významné sú jeho polemické spisy *Toto maličké Písmo...* (1790) a *Ňečo o Epigrammatéch...* (1794) a *Ešče Ňečo o Epigrammatéch...* (1795), v ktorých bráni J. Fándlyho a bernolákovčinu v spore s J. I. Bajzom (p. kap. 7). Spis *Ňečo o Epigrammatéch* zrejme koncipoval s J. Fándlym. Tento spis je dôležitý aj tým, že sa v ňom navrhuje za tradičné *w, g* a *ğ* písať *v, j* a *g*, teda tak, ako sa to kodifikovalo v štúrovčine a neskôr. A. Bernolák zomrel v Nových Zámkoch. (Z novších prác pozri J. Tibenský, 1966, K. Habovštiaková, 1968, Pamätnica Antona Bernoláka, 1992, zborník *Život a dielo Antona Bernoláka*, 1977, P. Horváth, 1998).

Juraj Fándly (1750 – 1811). Katolícky kňaz, popredná osobnosť bernolákovského hnutia, zástanca bernolákovčiny, ľudovovýchovný pracovník, aktívny propagátor ideí osvietenstva a jozefinizmu, organizátor a hospodár spolku *Towarišstwo*. Narodil sa v Častej pri Trnave, teológiu študoval v Budíne a v Trnave. Bol kaplánom v Lukáčovciach pri Hlohovci a v Seredi, od roku 1790 bol farárom v Naháči pri Trnave. Ako stúpenec osvietenských ideí a reforiem jozefinizmu sa predstavil dvoma zväzkami knihy *Dúwerná Zmlúwa mezi Mňichem a Diáblom* s vymedzením témy už v titule “o prwních Počátkoch o starodáwních ag o wčulagších Premenách Reholňíckích. W Prešporku, 1789”. Je to prvá kniha, ktorá vyšla v bernolákovčine. Jej hlavnou témou je obhajoba zrušenia mníšskych rádov Jozefom II. zdôvodnená poukazom na kontrast bohatstva kláštorov a chudoby vidieckeho ľudu. Do tlače pripravil ďalšie dva zväzky, ale cirkevná cenzúra ich vydať nedovolila. Vlastenectvo autora sa prejavilo

vydaním diela *Compendiata Historia gentis Slavae* (Trnava 1793). Dielo je skrátené prepracovanie knihy J. Papánka, doplnené poznatkami o dejinách Slovákov aj od iných autorov. Povzbudený aktuálnymi osvietenskými ideami si osobné zásluhy získal rozhodnutím vlastnou tvorbou poslúžiť pospolitému ľudu, zlepšiť jeho zdravie, uľahčiť jeho každodennú ťažkú prácu. Roku 1793 v Trnave vydáva receptár známy ako *Zelinkár*. Už z titulu knihy sa dozvedáme, že je to receptár “z veľkých zelinkárskych Kníh wiťáhnutí, wikladagíci krátké aľe zretedlné, a veľmi užitečné Radi z običagnými Zelinkami, proti Nemocám obidwogého ľudského Pokoľeňá”. S úmyslom poradiť poľnohospodárom ako lepšie hospodáriť napísal a vydal štyri zväzky *Pilní domagší a poľní Hospodár* (v Trnave 1792 až 1800), v ktorých opisuje nové spôsoby obrábania pôdy a chovu dobytka, ale aj, ako to naznačuje v titule knihy, radami pripravuje “*leniwú Ğazďinu k potrebním Prácám celého Roku*”. K podobným ľudovýchovným dielam patria ešte spisy *O úhoroch ai Wčelách Rozmlíwani mezi Úradskíma a Richtárom* (1801) a *Slowenski Wčelár* (1802). Ešte je potrebné dodať, že vydal dva zväzky kázni s názvom *Príhodné a swátečné Kázne* (1795 – 1796), ktorých religiózny obsah je presiaknutý vlastenectvom a úctou k slovenským kultúrnym dejinám vrátane cyrilo-metodskej tradície. Okrem bohatej svetskej a príležitostnej náboženskej spisby bol aj literárne činný. Keďže báseň *Amica coincidencia* (Priateľské porozumenie) je napísaná v časomiere, v literárnovedných kruhoch sa J. Fándly pokladá za predchodcu J. Hollého. Svoj pozitívny vzťah k slovenčine prejavil v súvislosti s hodnotením zákona z roku 1792 o prednostnom uplatňovaní maďarčiny, keď vyslovil požiadavku zaviesť slovenčinu do škôl ako vyučovací jazyk. Zomrel v Doľa-noch. (I. Kotvan, 1946, J. Tibenský, zborník Výber z diela, 1954).

Juraj Palkovič (1763 – 1835). Katolícky kňaz, popredný predstaviteľ bernolákovského hnutia po smrti A. Bernoláka, aktívny kultúrny pracovník, iniciátor úpravy bernolákovskej kodifikácie, prekladateľ do bernolákovčiny, redaktor rukopisov, vydavateľ a mecén literárnej tvorby v bernolákovčine. Narodil sa vo Veľkých Chlievanoch pri Topoľčanoch, študoval v Trnave a vo Viedni, odkiaľ už roku 1784 prešiel študovať do bratislavského generálneho seminára. Tu si osvojil ideály vlastenecky zmýšľajúcich seminaristov. Po skončení teologického štúdia sa

stal kaplánom v Štiavnických Baniach a v Pezinku. V roku 1796 až 1800 bol predstavený bratislavského generálneho seminára. Roku 1800 bol vymenovaný za profesora seminára v Trnave. Tu sa roku 1816 stal kanonikom a v tejto funkcii roku 1820 prešiel do služieb arcibiskupstva v Ostrihome. V Ostrihome okrem povinností vyplývajúcich z funkcie aktívne sa venoval plneniu cieľov bernolákovského hnutia v druhej etape jeho existencie, úprave bernolákovčiny v prospech kultúrnej západoslovenčiny trnavského typu, prekladaniu a prácam, ktoré súviseli s vydávaním kníh v bernolákovčine. Prekladaniu sa začal venovať už ako profesor seminára v Trnave. Tu preložil niekoľko divadelných hier (napríklad *Daniel*, *Duchovné divadlo* a iné) pre kultúrne podujatia trnavských seminaristov. No už v tom čase sa začal pripravovať na splnenie jedného z hlavných cieľov bernolákovského hnutia, na preklad Biblie. Preklad dokončil až v Ostrihome a s podporou arcibiskupa A. Rudnaya Bibliu v bernolákovčine vydal v dvoch zväzkoch roku 1829 a 1832. Významná bola jeho vydateľská činnosť. V úsilí dokončiť Bernolákovo kodifikačné dielo, do tlače v novej úprave pripravil rukopis jeho *Slowára*, ktorý získal ako pozostalosť po autorovi. Ako sme už skôr uviedli, Bernolákov slovník pod názvom *Slowár Slowenský, Česko-Latínsko-Nemecko-Uherský: seu Lexicon Slavicum Bohemico-Latino-Germanico-Ungaricum* vyšiel v piatich zväzkoch v univerzitnej tlačiarni v Budíne v rokoch 1825 až 1827 s repertóriom (registrom) v osobitnom zväzku. Vo vydateľskej činnosti pokračoval najmä po roku 1830, keď preklad Biblie bol už v tlači. Pričinil sa o vydanie básnického diela H. Gavloviča *Walaská sskola* v bernolákovčine v prepise M. Rešetku (*Walaská Škola Mravow Stodola*, 1830, 1831) a nasledovalo vydanie starších i Bernolákových kázní. No azda najväčšie uznanie mu patrí za povzbudzovanie mladého básnika Jána Hollého a hlavne za vydávanie jeho prekladov a samostatných básnických diel v časomiere. Jeho zásluhou vyšiel Hollého preklad Vergíliovej *Eneidy* a z básnických skladieb napríklad *Rozličné básne* a *Swatopluk*. Ako vzdelanec osvietenскеj doby prejavil záujem aj o prírodné vedy. Svedčia o tom zbierky rozličných prírodných reálií, ktoré po sebe zanechal. Zomrel v Ostrihome. (J. Považan, 1964, s. 321 – 340, Encyklopédia Slovenska, zv. IV., 1980, s. 252).

LITERATÚRA

- Encyklopédia Slovenska. Zväzok IV. Bratislava: Veda 1977 – 1982, s. 252.
- HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína: Bernolákovo jazykovedné dielo. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1968. 444 s.
- HORVÁTH, Pavel: Anton Bernolák (1762 – 1813). Pôvod a osudy jeho rodiny. Život a dielo. Bratislava: Bernolákova spoločnosť, Matica slovenská 1998. 261 s.
- KOTVAN, Imrich: Juraj Fándly (1750 – 1821). Trnava: Spolok sv. Vojtecha 1946.
- Pamätnica Antona Bernoláka. Zostavili J. Chovan a M. Majtán. Martin: Matica slovenská 1992. 270 s.
- POVAŽAN, Ján: Juraj Palkovič a jeho miesto v bernolákovskom hnutí. In: K počiatkom slovenského národného obrodzenia. Red. J. Tibenský. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1964, s. 329 – 340.
- TIBENSKÝ, Ján: K starším a novším názorom na A. Bernoláka. In: Historický časopis, 1966, roč. 14, s. 329 – 371.
- TIBENSKÝ, Ján: Juraj Fándly. Výber z diela. Úvod. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1955, s. 7 – 33.

Jazyková poradňa Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV

SILVIA DUCHKOVÁ

Činnosť v oblasti jazykovej kultúry a jazykovej výchovy patrila od začiatku existencie Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra medzi prioritné úlohy. Jej opodstatnenosť a naliehavosť sa teoreticky zdôvodnili v Tézach o slovenčine (1967). Ciele, ktoré sa v nich sformulovali, už desaťročia sa usiluje naplňať v každodennej práci oddelenie jazykovej kultúry, predovšetkým jeho jazyková poradňa.

Jazyková poradňa Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra rozvíja svoju činnosť od založenia ústavu a od r. 1971 v rámci utvoreného oddelenia jazykovej kultúry. Aj keď hlavnou náplňou tohto oddelenia je jazykovoporadenská činnosť, jeho práca rozsahom a formou poskytovaných služieb má oveľa širší dosah. Nosnou zložkou oddelenia je telefonická jazyková poradňa. Nemenej dôležitú úlohu plní listová poradňa, Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, osobné konzultácie, redakčná a publikačná práca, prednáškové a expertízne aktivity.

Telefonická jazyková poradňa funguje od založenia ústavu. Zo začiatku na telefonické a listové otázky odpovedali takmer všetci pracovníci ústavu. Neskôr sa poradenstvo sústredilo na jedno miesto, pričom jednotlivé odpovede sa začali evidovať. Z anotácií odpovedí, ktoré sa priebežne doplňali, sa postupne budovala kartotéka jazykovej poradne. Časom sa rozšírila o anotácie z knižných publikácií príspevkov odvysielaných v Jazykovej poradni v Československom rozhlase, o kartotéku z ročníkových indexov časopisu Kultúra slova, o evidenciu drobných príspevkov uverejňovaných v časopise Slovenská reč, ako aj v jazykových rubrikách v niekdajšej Nedeľnej Pravde, Práci a v bratislavskom Večerníku.

Kartotéka jazykovej poradne spolu so základnými normatívnymi a kodifikačnými príručkami, slovníkmi cudzích slov a príručnou knižnicou, ktorú tvorí jazykovedná produkcia, prekladové slovníky, odborná a popularizačná literatúra, predstavujú základné pramene, o ktoré sa pracovníci jazykovej poradne opierajú pri svojej práci. Novým informačným zdrojom je internet a v poslednom desaťročí sa začali využívať aj texty budúceho sa Slovenského národného korpusu. Pri riešení jednotlivých otázok však tento pramenný materiál vždy nestačí, a tak pracovníci poradne siahajú aj po záznamoch v kartotékach či knižniciach dialektologického a historického oddelenia, radia sa medzi sebou, prípadne podľa charakteru otázky konzultujú daný problém s kolegami, ktorí sa špecializujú na určitú oblasť jazyka.

Ak máme charakterizovať prácu jazykovej poradne, v istom zmysle má v rámci Jazykovedného ústavu osobitné postavenie. Jej špecifickosť spočíva v tom, že na rozdiel od pracovníkov iných oddelení pracovníci poradne vstupujú priamo do styku s verejnosťou, pri osobných konzultáciách dokonca fyzicky. Je pravda, že živý kontakt s verejnosťou prinášajú aj sociolingvistické a nárečové výskumy, ale v poradni sa tento kontakt uskutočňuje denne. Vzorka záujemcov o služby telefonической poradne je veľmi rozmanitá. Sú to jednak ľudia, ktorí pracujú s jazykom profesionálne (novinári, redaktori a jazykovi redaktori tlačových a elektronických médií, prekladatelia, pracovníci vydavateľstiev, reklamných agentúr, dabingových štúdií, učitelia, tvorcovia krížoviek), ďalej sú to zamestnanci štátnej správy a samosprávy (úrad vlády, NR SR, prezidentská kancelária, ministerstvá, polícia, redakcia Zbierky zákonov, mestské a

miestne úrady, školy), rôzne inštitúcie, advokátske kancelárie, zamestnanci rozličných firiem, rodičia žiakov a študentov a ľudia na dôchodku, t. j. súkromné i verejné osoby. Vzorka ľudí volajúcich do poradne sa od začiatku jej fungovania výrazne nezmenila. Jednako spoločenské zmeny zo začiatku 90. rokov sa odrazili v jej štruktúre – pribudli kreatívni pracovníci a jazykoví redaktori veľkého počtu reklamných agentúr, ozývajú sa i osoby v duchovnom povolání. Ak v minulosti využívali naše služby pomerne málo učitelia, dnes konštatujeme, že je ich ešte menej. Zmenil sa však pomer profesionálnych a laických používateľov slovenčiny – oproti minulosti prevažujú laici.

Dôvodov, pre ktoré ľudia telefonujú do poradne, je viacero. Absolútnu väčšinu telefonujúcich vedie úsilie vyjadrovať sa vo svojej práci, ako aj v okruhu svojej pôsobnosti predovšetkým v písanej forme spisovne, správne, presne a primerane charakteru textu i komunikačnej situácii. Mnohé otázky prezrádzajú nedostatočné ovládanie normy, zapríčinené časovým odstupom od absolvovania výučby slovenčiny v škole, nesledovaním jazykovedných príručiek, resp. neochotou používať ich. Je príznačné, že často práve ľudia zaoberajúci sa slovenčinou profesionálne chápu jazykovú poradňu ako svoj servis, ktorý je poruke nielen v prípade konzultácie špecifických či problematických otázok, ale aj na poskytovanie základných pravopisných a gramatických informácií, ktoré možno nájsť v dostupných príručkách.

Ďalším dôvodom, pre ktorý ľudia vyhľadávajú služby poradne, býva neistota či nerozhodnosť pri aplikovaní jazykových poznatkov: opytujúci sa majú vo svojom jazykovom vedomí isté poznatky, prípadne nájdu riešenie v príslušných príručkách, ale ešte si ho chcú potvrdiť poradňou. Lexikografické ani pravopisné príručky však nemôžu rozpracovať jednotlivú problematiku vyčerpávajúco a do detailov ani poskytnúť odpoveď na každú otázku. Používatelia v praxi niekedy narážajú na nejednotnú kodifikáciu niektorých slov v príručkách, čo vyvoláva u nich váhanie. Skúsenosť v poradni je i taká, že telefonujúci sa neraz odvolávajú na referencie zo základných príručiek, ako je Krátky slovník slovenského jazyka a Pravidlá slovenského pravopisu (ďalej PSP), pričom v rozhovore sa ukáže, že ich čerpali z 1. vydania tohto slovníka a z PSP starých niekoľko desaťročí. Napokon je tu množstvo nových

lexikálnych jednotiek a termínov, ktoré nie sú v slovníkoch ešte spracované. Od jazykovedcov sa očakáva pomoc aj pri tvorení nových slov, resp. aby zaujali stanovisko k pravopisu nových prevzatých slov. Tu všade sa otvára priestor na službu jazykovej poradne.

Nezriedka do poradne telefonujú ľudia, ktorí od nej očakávajú aj požadujú rozriešenie jazykových sporov. Ide jednak o nezhody pri redigovaní textov prameniace v odlišnom jazykovom poznaní, ale i v odlišnom vnímaní textu zo strany autora a redakcie. Nemenej časté sú jazykové spory medzi vedúcim pracovníkom a sekretárkou (podotýkame, že vo väčšine prípadov majú sekretárky dobrý jazykový cit). Ozývajú sa i rodičia, ktorých deti učitelia ohodnotili zníženou známkou za diktát, písomnú prácu alebo test. Aj tu, po prekonzultovaní konkrétnych sporných zásahov, sa neraz ukáže ich neopodstatnenosť. V posledných rokoch sa na poradňu obracajú ľudia v súdnych sporoch, dokonca samotní právnici. Žiadajú jazykový výklad sporných slov, niekedy celých formulácií, ktoré sú predmetom rozličnej právnej interpretácie. Výklad jazykovedcov má podľa ich očakávania pomôcť pri rozhodovaní v ich prospech. Rozhodnutie v jazykových sporoch čakajú od pracovníkov poradne i ľudia, ktorí uzatvárajú s týmto cieľom stávky.

Poslednú skupinu predstavujú telefonujúci, ktorí sa úprimne zaujímajú o jazyk, leží im na srdci starostlivosť o slovenčinu a chcú sa s pracovníkmi poradne podeliť o svoje postrehy, námety i obavy o jej ďalší vývin.

Okruh otázok adresovaných telefonickej poradni je široký – volajúcich zaujímajú súčasné jazykové javy i etymológia slov, domáce slová rovnako ako prevzaté výrazy, ustálené slová i tvorenie nových slov, slová zo všeobecnej slovnej zásoby i špecializované termíny z jednotlivých odborov. Nastoľujú otázky dotýkajúce sa všetkých jazykových rovín i také, ktoré prekračujú oblasť jazyka.

Prevažná väčšina otázok súvisí so slovnou zásobou. Je to prirodzené, lebo ustavičný pohyb v slovnej zásobe je jeden z charakteristických prejavov vývinu jazyka. Dynamické zmeny, ktorými prešli v 90. rokoch 20. storočia bývalé krajiny východného bloku, vznik nových javov a skutočností, prudký vývoj v jednotlivých vedných odboroch, globalizácia, internetové prepojenie sveta – to všetko sa odráža v jazyku a prináša množstvo podnetov a otázok, s ktorými sú konfrontovaní pracovníci v

poradni. Frekventované sú otázky z oblasti politicko-spoločenského života, ekonómie, výpočtovej techniky, bankovníctva, práva, technických aj humanitných odborov, ale aj z oblasti náboženstva a cirkevnej terminológie, ktorých lexika bola v minulom období umelo zatlačená do úzadia. Aj keď mnohé nové cudzie slová a termíny už zachytili najnovšie slovníky cudzích slov alebo odborné slovníky, tieto príručky nie sú vždy prístupné všetkým a pri súčasnom rýchlom napredovaní nemôžu zaznamenať všetky nové slovné jednotky. Čoraz naliehavejšou sa ukazuje potreba nového viacvzťahového výkladového slovníka slovenčiny, pretože súčasné slovenské lexikografické diela neuspokojujú všetky potreby a požiadavky. Jeho absenciu pociťujú pracovníci poradne, ako aj verejnosť, ktorá prejavuje živý záujem o jeho vydanie. Rovnako potrebné je vydanie praktickej gramaticko-pravopisnej príručky, ktorá by doplnila PSP zameriavajúce sa predovšetkým na pravopis.

Telefonujúci sa zaujímajú o tvorenie obyvateľských mien, prídavných mien z miestnych názvov, tvorenie ženských priezvisk, privlastňovacích prídavných mien z cudzích ženských mien, o súhrnné označovanie rodiny a rodinných príslušníkov, tvorenie názvov osôb a zamestnaní, národov a jazykov. Ich otázky smerujú k výkladu významu slov, a to tak nových, ako aj ustálených, k overovaniu spisovnosti slov, vhodnosti ich použitia, správnosti termínov, k hľadaniu slovenských ekvivalentov pre české a najmä anglické slová a termíny. Volajúci sa mnoho ráz nepokúšajú hľadať pre anglický výraz slovenský ekvivalent a nežiadajú o to ani poradňu, iba ich zaujíma, ako sa má dané slovo písať, prípadne či ho môžu skloňovať (neraz ide o slová, ktoré nie sú ani v anglickom slovníku, pričom spytujúci chce odpoveď na otázku, či ich už možno písať foneticky).

Druhý okruh otázok predstavujú pravopisné problémy. Trvale problematickým ostáva písanie veľkých začiatočných písmen v názvoch úradov, inštitúcií, podnikov, ich zložiek a orgánov, v názvoch rozličných zoskupení, novšie medzinárodných zmlúv, samitov, pravopis geografických a topografických objektov, titulov. Konzultácie sa týkajú písania slov osobitne alebo dovedna (písania zložených prídavných mien, resp. spojení prídavného mena s príslovkou, príslovkových a predložkových výrazov), písania *i* alebo *y* v cudzích i domácich slovách, v

základných a radových číslovkách, rozdeľovania slov.

Ďalší problém predstavuje písanie historických osobných mien z uhorského obdobia slovenských dejín. V súvislosti s touto problematikou sa pracovníci poradne stretávajú s prejavmi nevôle až odporu, ojedinele aj s útokmi adresovanými im osobne. Zásady sformulované v PSP a uvedené príklady nie sú dostatočné na to, aby ich používatelia vedeli aplikovať v konkrétnych prípadoch (to isté možno konštatovať o prepise mien z antického obdobia). Pri historických osobných menách sa pracovníci poradne opierajú o Slovenský biografický slovník.

Početnú skupinu tvoria otázky týkajúce sa interpunkcie. Na prvom mieste je to písanie čiarky, ďalej spojovníka a pomlčky. Opytujúci sa informujú o členení a výstavbe textu. Časté sú otázky z oblasti morfológie, predovšetkým skloňovania. Niektoré otázky smerujú k syntaxi (zhoda podmetu s prísudkom, slovesná väzba, určovanie vetných členov, slovosled) i k výslovnosti (najmä slová s *d', t', ň, l'*). Osobitnú problematiku predstavujú otázky alebo požiadavky, ktoré primárne patria do kompetencie pracovníkov matriky (zápis mena, zmena priezviska).

Ostatné otázky nesúvisia priamo s jazykom. Patrí k nim napr. spôsob bibliografického citovania, úpravy rozličných písomností. Možno sa stretnúť i s otázkami patriacimi do okruhu diplomacie, protokolárneho úzu.

Niektoré otázky volajúcich sú príležitostného charakteru – objavujú sa a ich výskyt rastie s aktuálnosťou udalostí, na ktorú sa viažu. Týkajú sa obdobia Vianoc a začiatku nového roka, veľkonočných sviatkov, teda obdobia, keď sa posielajú blahoprajné pozdravy a ľudia chcú správne napísať názvy sviatkov. Sem možno zaradiť i konzultácie o textoch príležitostných oznámení – promočných, svadobných, rôznych pozvánok, ako aj overovanie textov pamätných tabúl a diplomov. Ďalej je to obdobie prijímacích skúšok, keď si telefonujúci vyjasňujú otázky, o ktorých predpokladajú, že by mohli byť predmetom prijímacích testov. Niektoré jazykové javy sa dostávajú do centra pozornosti s úpravou zásadných pravopisných noriem – takou bola úprava písania veľkých začiatočných písmen a úprava kvantity v podstatných menách s príponou *-ár; -áreň* v r. 1991, ako aj ďalšia úprava kvantity v PSP r. 1998. Takisto stúpol počet konzultácií po prijatí zákona o mene a priezvisku a zákona o štátnom jazyku motivované obavou z nedodržania ustanovení tohto zákona.

Niektoré požiadavky telefonujúcich presahujú rámec bežnej poradenskej služby. Najmä reklamné agentúry pravidelne chcú vybaviť telefonicky jazykové korektúry či preklady textov z češtiny a dožadujú sa priamej zaangažovanosti pracovníkov poradne na tvorbe reklamných sloganov.

Práca v telefonickej poradni je náročná. Je to dané viacerými faktormi. Pracovníci poradne dostávajú otázky širokého záberu, ktoré si vyžadujú nielen primeranú jazykovú fundovanosť, ale aj všeobecný rozhľad. Ich odpoveď musí byť zhustená, výstižná a zrozumiteľná. Na väčšinu otázok možno odpovedať rutinne, ale mnohé predstavujú tvrdší oriešok a stavajú pracovníkov poradne pred celkom nové rozhodnutie a riešenie. Táto práca kladie značné nároky aj na komunikačné schopnosti. Do poradne telefonujú ľudia nielen rozličnej profesie, vzdelania, stupňa jazykového poznania, ale i rôznej povahy a spôsobu komunikácie. Pracovníci poradne sa stretávajú s prejavmi uznania, vďačnosti, ale rovnako s prejavmi nevráživosti, niekedy bývajú vystavení obvineniam a slovným útokom. Niektorí volajúci vstupujú do dialógu s istou bázňou – ospravedľujú sa, že “obťažujú”, za vlastnú neznalosť, za to, že sa pýtajú na “samozrejmosť”. Iní, naopak, telefonujú preto, aby presvedčili o vlastnom názore na istý jazykový problém, presadili si a “posvätili” svoje riešenie, aj keď sa s ním nemožno vždy stotožniť. Stáva sa, že nespokojní či nedôverčiví ľudia sa ozvú v tej istej veci ešte raz. Mentalita niektorých telefonujúcich je taká, že sa pýtajú na pravopis nespisovného, často českého slova, a hoci sú na to upozornení, trvajú na zodpovedaní otázky: “Ale ako sa to píše?” či “Ale ako by ste to napísali?” Stáva sa, že telefonujúci sa odvolávajú na rady pracovníkov jazykovej poradne, ktoré v skutočnosti nedostali, prípadne na neexistujúce alebo nesprávne pochopené výklady v jazykových príspevkoch alebo príručkách.

Pracovníci poradne sú z času na čas postavení pred špeciálne otázky, ktoré síce vychádzajú z pravidiel logiky, ale jazyk je predsa len zložitý jav na to, aby sa v ňom dali mechanicky aplikovať logické zásady. Doktorých rozčuľujú niektoré nové slová, napr. *prihraničný* (*prihraničná spolupráca*), iných poburuje, ak sa niekto vyjadří o zvieratách, napr. o psoch, že rodia, pretože podľa ich predstavy zvieratá môžu iba *vrhať mláďatá*. Jednu telefonujúcu pohoršil názov *Svätá stolica* a nedala si vysvetliť, že pri slove *stolica* eviduje

slovník až deväť významov a že v danom spojení je toto slovo úplne korektné.

Pracovníci poradne formulujú svoju odpoveď podľa charakteru otázok. Na väčšinu z nich sa usilujú odpovedať tak, že konkrétny problém vysvetľujú, približujú ho v kontexte so štruktúrou a gramatickými zákonitosťami jazyka, hľadajú slovotvorné a iné analógie. Ich snahou je pomôcť volajúcemu pochopiť jeho podstatu a načrtnúť mu riešenie, aby si pri podobnom probléme v budúcnosti vedel poradiť a nemusel hľadať pomoc v poradni. Niektoré otázky sa dajú zodpovedať stručne s odvolaním sa na príslušný prameň. Iné si vyžadujú hlbší výklad – vtedy pracovníci poradne upozornia na literatúru, ktorá sa danej problematike venuje podrobnejšie, prípadne odporúčia mená ľudí špecializujúcich sa na príslušnú oblasť. Volajúci sami neraz o takéto informácie žiadajú. Treba však povedať, že volajúcich v mnohých prípadoch nezaujima výklad, resp. vysvetlenie vedúce k pochopeniu problému – chcú vedieť iba riešenie.

Čo prezrádzajú otázky ľudí telefonujúcich do poradne? Pestrá škála telefonujúcich svedčí o tom, že verejnosť vo všeobecnosti má vo svojom vedomí akýsi jazykový “morálny imperatív” a usiluje sa vyjadrovať, aspoň v písanej forme, spisovne. Toto úsilie časť verejnosti podporuje konkrétnym správaním – sledovaním jazykových poznámok v rozhlase a tlači, vybavením jazykovednými príručkami a ich štúdiom, čítaním jazykovedných časopisov, predovšetkým Kultúry slova, sledovaním jazykovednej produkcie. Na druhej strane otázky prezrádzajú, že mnohým redakciám chýba potrebné vybavenie jazykovými príručkami i ochota nazrieť do nich – panuje tu predstava, akoby jazykovedci tvorili tieto príručky pre vlastné potreby, a nie pre verejnosť.

Ďalším poznatkom z poradenskej praxe je fakt, že ľudia často nevedia používať slovníky, resp. nerozumejú stavbe heslového slova: nevyznajú sa v gramatických údajoch (nerozlišujú genitívnu príponu od prípony nominatívu pl.), prehliadajú pri slovách štylistické kvalifikátory alebo im nerozumejú, ani nehľadajú vysvetlenie príslušnej skratky v zozname skratiek v slovníku (nevedia, že tam taký zoznam je). Prítom súčasné slovníky (Krátky slovník slovenského jazyka, Synonymický slovník slovenčiny) uvádzajú na vnútornej strane obálky schému vysvetľujúcu stavbu hesla.

Telefonáty ľudí svedčia i o tom, že verejnosť nie vždy správne rozumie niektorým jazykovým úpravám alebo odporúčaniam. Niektorí ľudia si kritiku

mechanického, nefunkčného preberania cudzích slov, najmä anglických, resp. odporúčanie jazykovedcov, aby používatelia nezabúdali na domáce, už ustálené slová, vysvetľujú tak, že sa smú používať iba "slovenské" slová. Tak sa stáva, že sa v poradni pýtajú na slová latinského alebo gréckeho pôvodu, ktoré sú dávno súčasťou našej lexiky, ale keďže sú cudzieho pôvodu, majú obavu ich použiť. Rozhovory v poradni ukazujú, že dvojtvary prinášajúce variantnosť a s ňou aj možnosť voľby nie sú v obľube. Niektorí opytujúci sa majú v prípade dvojtvarov problém samostatne sa rozhodnúť pre jeden tvar.

Práca v poradni podáva obraz o tom, aký vzťah má verejnosť k jazyku, aký pohľad má na jeho praktické používanie a na prácu jazykovedcov. Jej hodnotenie zo strany verejnosti sa pohybuje v rozmedzí od ocenenia a prejavov spokojnosti po tvrdú kritiku. Niektorí používatelia jazyka sú presvedčení, že jazykovedci, resp. pracovníci poradne robia pre jazykovú výchovu málo alebo dokonca nič. Ešte stále je vo vedomí časti verejnosti predstava o jazykovedcoch ako všemocných strážcoch, ktorých úlohou je dozor, kritika, prípadne postih všetkých používateľov slovenčiny, ktorí sa nevyjadrujú spisovne správne. Iní jazykovedcom vyčítajú, že stále niečo menia, "stále niečo vymýšľajú". Pretrvávajú i fámy o jazykovedcoch ako tvorcach a propagátoroch zoznamu kuriózne znejúcich slov, ktoré údajne vnucujú verejnosti ako príklady čistých slovenských výrazov.

Zmena politicko-spoločenskej klímy a celková demokratizácia spoločnosti sa odzrkadlili aj v prístupe konzultujúcich. Niektorí používatelia slovenčiny si všimajú jazykové prejavy predstaviteľov politického a verejného života, ktorí boli kedysi nedotknuteľní, a otvorene i menovite vyslovujú na ich adresu kritiku. Zmenil sa i spôsob komunikácie zo strany telefonujúcich. Hoci mnohí naďalej zachovávajú rešpekt, u značnej časti verejnosti možno pozorovať odinštitucionalizovaný až familiárny prístup k pracovníkom poradne prejavujúci sa napr. v tom, že bežne končia rozhovor slangovým pozdravom *dovi* alebo *dopo*, ba aj *dík*, *díky*.

Do práce jazykovej poradne prenikajú nové formy komunikácie v podobe e-mailovej korešpondencie, objavujú sa záujemcovia o prístup k základným lexikografickým dielam na internete či céderome, internet využívajú pri svojej práci i pracovníci poradne. Ukazuje sa, že toto pracovisko v budúcnosti zrejme nevystačí s klasickou lístkovou kartotékou, ale bude sa musieť prispôbiť k jej počítačovému spracovaniu.

Čo ostáva na jazykovej poradni nemenné, je bezplatnosť jej služieb.

Na záver by sme chceli spomenúť ľudí, ktorí sú spojení s jazykovou poradňou JÚLŠ SAV a s pôsobením v oblasti jazykovej kultúry. Pri začiatkoch poradne stál Gejza Horák. Príchodom Ivana Masára do ústavu sa začalo v telefonickej poradni viac hovoriť o odbornej terminológii – na otázky z tejto oblasti odpovedal predovšetkým on. Nemožno obísť vklad Jána Horeckého do budovania teórie terminológie a jazykovej kultúry, ale ani jeho pohotovosť v riešení otázok z jazykovej praxe. Na početné otázky adresované Jazykovednému ústavu odpovedali Ján Oravec, Ladislav Dvonč, Milan Urbančok, František Kočiš, Matej Považaj, Eva Rísová, Katarína Hegerová. Stáž v jazykovej poradni bola súčasťou vtedajších aspirantov na titul kandidáta vied. Z novších kolegov treba spomenúť aktivity Sibyly Mislovičovej či Silvie Duchkovej a Kataríny Kálmánovej. Všetci, ako aj tí, ktorých priamo nemenujeme, nechali v poradni kus svojho života a ich odbornosť, starostlivosť o jazyk a láska k slovenčine sa premietli nielen do štúdií a článkov v zborníkoch a časopisoch (najmä v časopise Kultúra slova), ale aj do nespočítateľných popularizačných príspevkov v periodickej tlači a rozhlase, do množstva odpovedí na listy, tisícok telefonických odpovedí, zredigovaných strán technických noriem, zákonov, do nespočítaných hodín osobných konzultácií, prednášok, školení. Nemalá časť publikovaných príspevkov vznikla z podnetov získaných prácou v jazykovej poradni, mnohé nové slová i otázky týkajúce sa pravopisu sa vďaka nej zapracovali do slovníkov a Pravidiel slovenského pravopisu. A hoci tak ako pred šesťdesiatimi rokmi aj dnes sa neraz konštatuje, že jazyková prax nie je na želanej úrovni, a tí, ktorí pracujú v oblasti mimoškolskej jazykovej výchovy a svojou prácou ovplyvňujú verejnosť, si neraz kladú otázku, či výsledné ovocie je primerané ich úsiliu, jednako sme presvedčení, že práca v jazykovej poradni má zmysel. Presvedča nás o tom záujem a ohlasy všetkých, ktorí denne vyhľadávajú jej služby.

KS

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

O zlatenici

Hepatitída je infekčný zápal pečene, ktorého typickým príznakom je ikterus, zožltnutie kože a očných bielok – žltáčka. Toto ochorenie sa v súčasnosti vyskytuje často aj vo formách, aké v minulosti možno ani nejestvovali alebo sa iba nedali presnejšie diferencovať.

Podľa Slovníka cudzích slov (Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997, s. 388) latinský lekársky termín *ikterus* prešiel do latinčiny z gréčtiny a označuje sa ním žlté sfarbenie pokožky a slizníc vplyvom bilirubínu (bilirubín je prirodzené žlté farbivo vznikajúce rozpadom červeného krvného farbiva), ktorého hladina v krvi presiahla fyziologickú hranicu. Ako domáci ekvivalent sa tu uvádza slovo *žltáčka*. Toto ochorenie sa označuje aj ako *hepatitis epidemica* (z gréckeho *hepar*, genitív *hepatis* = pečeň), *infekčná žltáčka*, *zápal pečene*, *hepatitída* (druhov je viac).

Pri žltáčke žlč nemôže voľne vytekať z pečeneového otvoru, žlčovodu, preto žlté farbivo putuje do krvi a sfarbuje pokožku a sliznice nažltlo. Základom motivácie slova *žltáčka* sa stali nápadné príznaky, ktorými sa ochorenie prejavuje, pričom sa uplatnila zásada významovej priezračnosti.

Pomenovanie tohto ochorenia bolo v minulosti často aj dvojslovné. Napríklad v populárnej zdravotvede *Trifolium sanitatis medicum* z roku 1760 od oravského župného lekárnik Heilla je pomenovanie *žlutá nemoc*. (V edičnej úprave Marie Majtánovej vyšlo roku 1987 vo vydavateľstve Tatran v Bratislave pod názvom *Trifolium sanitatis medicum aneb o zdraví zprava lekarska*.)

Z latinských východísk pomenovaní tejto choroby máme z kamaldulského latinsko-slovenského slovníka z roku 1763 doložené: *arquatus morbus: žlutenica, zlatenica, žlutáčka, aurigo: žlutenica, icterus: žlutenica, suffusio fellis: žlutáčka, pod kožu rozléti žluti*. V kamaldulskom slovníku nájdeme aj adjektívne tvary: *auriginosus: žluteničny, kdo žlutenicu na sebe má, ictericus: žlutnaty, kdo má žlutenicu*.

Názov *zlatenica* dokladá aj Nomenclator pružinský zo 17. storočia (Martin): *flavabilis: cholera, zlatenica* a Dictionarium Slavico-Latinum (Martin 18. storočie): *aurigo: zlatenicza, icteros: zlatenicze*.

V spise *Taxa pharmaceutica* (Bratislava 1745) nájdeme aj dvojslovné združené pomenovanie *černá žlutenica*. Prídavné meno je tu prostriedkom, ktorý v združených pomenovaniach so zhodným prívlastkom radí pomenúvaný pojem do širších súvislostí a tak presnejšie vyjadruje vzťah k pomenúvanému pojmu.

V 18. storočí sa napríklad v Receptári osturnianskom rozlišujú tri typy žltáčky, v hláskovom variante *žoltačka: lekarstwy wibornje protiv zoltacse, ktera jest trojaka: zlata, czerna a zelena*.

V Kalendári z 18. storočia (Martin) nájdeme združené pomenovanie *czerna žluta zlatenicze*. Išlo o prípad komplikovanej žltáčky: *ku konci leta a podzimku bude mnoho nemoci nebezpečnych a skoro moru podobnych, frisle, sslaky, dichawicžnosti, czerne žlute zlatenicze, kassle, krku bolenj a tym podobne, ktere ze studenych flusu pochazegi*.

Výklad významu lexikalizovaného spojenia *zlutenicze černá* je v pramennej základni Historického slovníka slovenského jazyka doložený takto: *czerna zlutenicze: geleny gazyk žlutenicy černu a zacpane sleziny hogj* (Herbár liptovský, 17. storočie). – *Proti černe žlutenicy prassek: potreby gest proti černe žlutenicy 3 qvintliky uzjtj* (Heill: *Trifolium sanitatis medicum* 1760).

Popri dnes už nejestvujúcich pomenovaniach *zlatenica, žlutenica* naj-

deme v 18. storočí doložené aj hláskové varianty podobné tým, ktoré sa používajú v súčasnom jazyku: *žoltačka: lekarstwy wibornje proti w zoltacse, ktera jest trojaka: zlata, cerna a zelena*. Doklad je z 18. storočia, z Receptára gemerského.

Možno si všimnúť, že v staršom období sa častejšie vyskytovala podoba *žlutenica, zlatenica* a súčasný názov *žltáčka*, hoci aj v rozličných hláskových variantoch, vyskytoval sa menej. Hláskový variant *žoltačka* sa však už od 18. storočia vyskytoval pomerne často.

V Herbári liptovskom zo 17. storočia sú časté podoby *žlutenica, žlutenyca: pelynek zacpany y zastawy otwira, žluteny cy y wodnotedlnost hogy, čerwy mory*. Nachádza sa v ňom aj množstvo rád na liečenie tejto ťažkej a zdĺhavej choroby: *proty žluteny cy dobre warty u wodie koreny kosatcowo, potom zlyj a w tom cycer čerweny warty a daty pyty*.

Aj v Lekárskych radách zo 17. storočia nájdeme pomenovanie *žlutenica: rada proty zlutenicy: woda z kuor gasenowich palena gest welmy dobry kus proty kamenu a žlutenicy*.

V latinsko-slovenských slovníkoch z 18. storočia sa vyskytujú rozličné názvy: V Slovníku latinsko-slovenskom od Pavla Adamiša z roku 1740 nájdeme *icterus: zlutenyce, zluta nemoc*. V kamaldulskom slovníku z roku 1763: *icterias: žluty kamen proty žlutenici, icterus: žlutenica*. V tomto slovníku je aj adjektívna podoba *žluteničny: auriginosus: žluteničny, kdo žlutenicu na sebe má*, ale aj dvojslovné pomenovanie žltáčky: *arqvatus morbus: žlutenica, žluta nemoc*. V *Taxa pharmaceutica* od Jána Torkosa z roku 1745: *trank proti žlutenici*. Aj doklad *Ján wihleda, gakbi mel zlatenicu a nezdrawi bil*, je z 18. storočia (Pukanec 1788). Doklady z 18. storočia hovoria o tom, že žltáčkou netrpeli iba ľudia, ale choroba sa vyskytovala aj v živočíšnej ríši: *žlutačka ge negobecnegssj nemoc hedbabnych chrobáku*, vysvetľuje text z obce Hranovnica z 18. storočia.

Keď roztriedime dostupné doklady z pramennej základne Historického slovníka slovenského jazyka, môžeme konštatovať, že najčastejšie je doložená podoba *zlatenica*. Motiváciou tohto pomenovania je príznak choroby, žltá farba, ktorej sa často hovorilo *farba zlatá*, z čoho vzniklo jednoslovné pomenovanie *zlatenica*.

Na liečenie tejto choroby nájdeme v Receptári nitrianskom zo 17. – 18.

storočia množstvo rád: proti chorobe mali pomôcť spravidla rozlične upravené byliny: *polny rutka, fumana u wode warena a pita wihanj žluč skrze urinu, otwira jatra y slezinu, uzdrawuge zlateniczu a snima prassiwini; woda repičkowa, agrimonia pita lechčj kassel, rozdeluge speklj sskaredi flus, zahani zlatenicu, dobre prospwiwa dluhim zimnicem; spikinard a lewandule su dwe usslechtile bilini, kterež sluzi k otewreni jater a slezini, odnimagi zlatenicu a počinagici wodnotedlnost; hromowe bilyni koreny, asparagus z winem wareni a piti otwira zacpane jatra, zahani zlatenicu*. Aj iný príklad hovorí o tom, že v minulosti sa proti tomuto závažnému ochoreniu skúšali mnohé prostriedky: *ssafran w pokrmich aneb w napogich poziwanj otwira zacpane jatra, rozhanj zlatenicj, zenye y ženske mesične kweti* (Receptár nitriansky 17. – 18. storočie).

V pripravovanom siedmom zväzku Historického slovníka slovenského jazyka je heslo *žltáčka* spracované takto: *žltáčka* [žlténica, žlutenica, žoltenica, zlatenica]: 1. ochorenie pečene prejavujúce sa žltým sfarbením pokožky a očných bielok: *rada proty žlutenicy: woda z kuor gasenowich palena gest welmy dobra kamenu a zlutenicy* (Lekárske rady, 17. storočie); *icterus: zlutenica; morbus regius: žlutáčka* (Kamaldulský slovník 1763); *lekarstwy wibornge proti w zoltacke* (Receptár gemerský, 18. storočie);

2. lexikalizované spojenie *zemská žltáčka*: liečivá rastlina s ružovými kvetmi horkej chuti, zemežlč, botanicky *Centaurium*, *Gentianaceae*: horcovité: *centauria: zemská žlutáčka* (Kamaldulský slovník 1763);

3. choroba rastlín alebo hmyzu prejavujúca sa žltým sfarbením postihnutého miesta: *žlutačka gest negobecnegssi nemoc hedbabnych chrobáku* (Hranovnica 18. storočie).

K prvému významu je priradené lexikalizované slovné spojenie *černá žlutenice*, žltáčka spojená s nepriechodnosťou žľčových ciest: *geleny gazyk žlutenicy černu a zacpane sleziny hogj* (Herbár liptovský 1760); *proti černe žlutenicy prassek* (*Taxa pharmaceutica* 1745); *potreby gest prassku proti černe žlutenicy try qvintliky vzitj* (Heill, J.: *Trifolium sanitatis medicum* 1760).

Prídavné meno *žltnatý, žlutnatý* je spracované takto: ten, kto má žltáčku, je žltý od choroby žltáčky: *ictericus: žlutnaty, kdo ma zlutenicu* (Kamaldulský slovník 1763).

Slownjk česko-nemecký Josefa Jungmanna (V. diel. Praha 1839) uvádza (s. 863): *žloutenice černá – náčernice – icterus melanchlorus – veliký stupeň žlutenice*. V Herbári liptovskom nájdeme aj tieto rady: *geleny gazyk w wine take dobre gest wartyj a to pyty, žlutenicy černu a zacpane sleziny hogj* alebo: *proti černe žlutenicy prassek s pjžma a s ambry* (Taxa pharmaceutica 1745).

Z jednoslovných pomenovaní tejto choroby nájdeme doklady na podoby *zlatenka, zlátka, zlatnica, zlátenica* (Kálal, Karol a Kálal, Miroslav: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica 1923. 1012 s.).

Medicínsky termín *zlatenica* prechádza v podobe *zlatica* aj k botanickým pomenovaniám. V citovanom Slovenskom slovníku z literatúry aj nárečí (s. 871): *zlatenica, zlatica je vrba žloutková, forsythia – zlatý dážď*.

Žltáčka nepostihuje iba ľudí a živočíchy, ale aj rastliny; slovo *žltáčka* vo svojich rozličných podobách a obmenách má teda aj botanický význam. Pomenovanie sa vyskytuje pri chorobnom blednutí zelene niektorých rastlín. Pri mrazoch sa môže vyskytnúť napríklad *žltáčka* zemiakov. V botanickom význame je *žltáčka* ochorenie rastliny fyziologického pôvodu, ktoré sa prejavuje blednutím až žltnutím zelených častí rastliny – *chlorosa: blednička*. Historický slovník slovenského jazyka, I. zv. (red. Majtán, M., Bratislava: Veda 1991) o tejto chorobe rastlín hovorí v hesle: *bledivosť, blednosť* (s. 136): *bledosť, blednička, choroba (rastlín): pallor: blednosť* (Alvarus, E.: Principia seu rudimenta grammatices, Košice 1769): *abi blediwosti, zimnice nepanowali* (Záborský, P.: Stav sedlský a gehu chwála, Vacov 1795). Slovník slovenského jazyka, V. zv. (Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1965. 820 s.) uvádza aj termín *žltáčka* vo význame hlinistá pôda žltej farby.

Pri tvorení medicínskych lexém bola aj v minulosti motivovanosť bežným, zaužívaným prostriedkom na pomenovanie mnohých chorôb a na ich rozlíšenie, ako to vidieť aj z pomenovaní *zlatenica, žlutenica* a ich variantov.

Mária Kováčová

KS

ROZLIČNOSTI

“Nenechajte sa ochorieť!” alebo reklama na účet jazyka?

Tohtoročná jeseň – i s príchutou letných dní – k nám zavítala oveľa skôr, než sme sa nazdali. Mnohých z nás pri tomto prechode z jedného ročného obdobia do druhého navštívila zákerná chrípka schopná položiť na lopatky človeka aj na niekoľko dní. Pri dnešnej ponuke farmaceutických prípravkov, s ktorými sa stretávame na lekárenských pultoch, stačí si iba vybrať ten, ktorý sľubuje zbaviť nás konkrétnych ťažkostí. Ďalšiu skupinu liečiv predstavujú preparáty posilňujúce imunitu a pôsobiace preventívne proti rôznym ochoreniam.

Istá farmaceutická spoločnosť na svojom reklamnom letáku prezentuje produkt slúžiaci na podporu imunitného systému pod sloganom *Nenechajte sa ochorieť!* Naozaj sa môže človek nechať ochorieť? I bežný používateľ slovenčiny si všimne nenáležité spojenie, ktoré v úsilí byť originálne neberie ohľad na gramaticky korektnú spájatelnosť. Pozrime sa na jednotlivé slová tohto spojenia bližšie. Krátky slovník slovenského jazyka (1997) vysvetľuje význam polysémického (viacvýznamového) slovesa *nechať* takto:

1. nezasiahnuť do deja, stavu, dopustiť, aby sa niečo stalo, robilo,

nezabrániť v niečom: *n. niekoho odísť*;

2. odísť od niekoho, niečoho (a ponechať tam), zanechať, ponechať, opustiť: *n. deti doma samy*;

3. nevziať so sebou, uložiť, odložiť; uschovať (na neskoršie): *n. kabát v šatni*;

4. prestať sa s niečím zaoberať, prerušiť, zanechať: *n. fajčenie*;

5. zabudnúť: *v robote zistil, že (si) n-l doma kľúče*;

6. spôsobiť, že niečo po odchode zostane (ako znak), zanechať: *n. po sebe stopy, neporiadok*;

7. ponechať (význ. 1): *n. si peniaze (iba pre seba)*;

8. prenechať (význ. 1): *synovi n-l dom*;

9. dať vybaviť, zveriť: *všetku robotu n-li na mňa*;

10. nespráv. vo význ. *rozkázať, určiť*: *n. si ušiť šaty, správ. dať si ušiť šaty*; *n. pozdravovať, správ. dať pozdravovať*.

Nášmu prípadu zodpovedá 1. význam: nezasiahnuť do deja, stavu, dopustiť, aby sa niečo stalo, robilo, nezabrániť v niečom: *nechať niekoho odísť*. Sloveso *ochoriet'* patrí medzi stavové, deadjektívne (odvodené z prídavných mien), subjektovo-bezobjektové slovesá, t. j. nestojí pri ňom predmet, objekt. Krátky slovník slovenského jazyka uvádza jeho slovotvornú parafrázu: stať sa chorým: *ťažko ochoriet'*. Z hľadiska intencie slovesného deja radíme sloveso *ochoriet'* do 5. intenčného typu podľa schémy Proces – Dej (podľa M. Sokolovej, 1995) ako napríklad slovesá *starnúť, zošedivieť, pohynúť*, pri ktorých je síce subjekt (podmet) vyjadrený (*Otec starne. Učiteľ zošedivel. Dobytok pohynul.*), ale nie je činiteľom tohto deja, je jeho zásahom.

V spojení *Nenechajte sa ochoriet'!* komponent *sa* neprirodzene napodobňuje syntaktickú funkciu zámena (t. j. *seba*: "*Nenechajte seba, aby ste ochoreli!*"), teda akoby úlohu predmetu. Keďže sloveso *ochoriet'* je bezpredmetové, zámeno *sa* tu stojí gramaticky nesprávne a pôsobí rušivo. Táto chybná konštrukcia poukazuje na významovo blízke, ale nie totožné spojenie so slovesom *nakaziť sa*, čiže *Nenechajte sa nakaziť!* Ide tu o zreteľnú kontamináciu, t. j. kríženie väzieb. Aké sú však rozdiely medzi slovesami *ochoriet'* a *nakaziť sa* z významového i gramatického hľadiska? Deadjektívne sloveso *ochoriet'* je subjektové a stavové, pričom neexistuje jeho zvratný pendant **ochoriet' sa*. Sémanticky zahŕňa nakazenie sa,

infikovanie sa niečím, napr. vírusmi, baktériami; a vonkajší prejav tejto nákazy, napr. zvýšená telesná teplota. Deverbatívne (odvodené zo slovesa) sloveso *nakaziť sa* označuje iba (nejakým spôsobom) získanie nákazy, infikovanie sa, nie však jej vonkajší prejav. Na ilustráciu si môžeme uviesť človeka nakazeného, infikovaného vírusom HIV, ktorý je síce hosťiteľom tohto vírusu, môže ho teda prenášať na iných ľuď, čiže nakaziť ich, ale sám nemusí byť ešte chorý, t. j. choroba sa nemusí prejaviť navonok. Laicky povedané nakazený človek nemusí byť aj chorý*. Z hľadiska významu je tak bohatšie sloveso *ochorieť*. Gramaticky je sloveso *nakaziť sa* stavové, subjektové aj subjektovo-objektové (napr. *nakaziť sa besnotou*), ale má nezvratný náprotivok *nakaziť*, ktoré je kauzatívum (príčinne odvodené sloveso znamenajúce “spôsobiť vlastnosti a stavy” vyjadrené základom slovesa, napr. *zauzliť, zosmiešniť*; podľa Encyklopédie jazykovedy, 1993, s. 235). Keďže jestvuje zvratná a nezvratná podoba sloves *nakaziť* (niekoho) – *nakaziť sa* (od niekoho) s rozdielnou valenciou, komponent *sa* hodnotíme ako derivačnú (odvodzovaciu) morfému, a nie už ako zámeno.

Reklamný slogan *Nenechajte sa ochorieť!* je z propagačného hľadiska zaiste pútavý, z biologického pohľadu zrejme výstižný (sloveso *ochorieť* poukazuje na infikovanie, nakazenie sa a z toho vyplývajúci prejav ochorenia), gramaticky je však v ňom stavovému, podmetovému slovesu *ochorieť* násilne prisúdený nadbytočný formant *sa*, ktorý je znakom zvratného, stavového a podmetového (i predmetového) slovesa *nakaziť sa* (iba samotné infikovanie, nie prejav choroby). Nepochybujeme o tom, že autori daného sloganu chceli zapôsobiť na adresáta, ale ani tak by nemali siahnuť za gramaticky nekorektnou formuláciou. Možností na správnu formuláciu je veľa, napr. aj *Podporte svoju imunitu!* alebo *Chráňte sa pred ochorením!*, prípadne *Nepodľahnite nákazám!*

Nicol Janočková

LITERATÚRA

* Za odborné konzultácie ďakujem Mgr. Zuzane Valovičovej (Ústav experimentálnej onkológie SAV v Bratislave), Mgr. Paulíne Kocákovej, PhD., a Mgr. Ivete Vančovej, PhD. (Virologický ústav SAV v Bratislave).

Encyklopédia jazykovedy. zostav. J. Mistrík. 1. vyd. Bratislava: Obzor 1993. 513 s.
Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 3. doplnené
a prepracované vyd. Bratislava: Veda 1997. 944 s.
SOKOLOVÁ, Miloslava: Kapitoly zo slovenskej morfológie. 1. vyd. Prešov:
Slovacontact 1995. 180 s.

SPRÁVY A POSUDKY

Uzavrelo sa jazykovedné dielo Gejzu Horáka

PhDr. Gejza Horák, CSc., rodák z novohradskej Haliče, kde svetlo sveta uzrel 25. februára 1919, sa do moderných slovenských kultúrnych dejín zapísal ako vedecký pracovník slovakista, kodifikátor spisovnej slovenčiny, popularizátor spisovnej slovenčiny i jazyka vo všeobecnosti, jazykovovýchovní pracovník, učiteľ, organizátor vedeckého života a redaktor jazykovedných publikácií. Vo vede sa sústredil najmä na tri oblasti: na výskum slovenských nárečí, na systém súčasnej spisovnej slovenčiny, v ňom najmä na niektoré vlastnosti slovesa, na prídavné mená a číslovky ako slovné druhy a napokon na okruh jazykovej kultúry a jazykovej výchovy. Všetku túto prácu vykonával s neskrývanou láskou k jazyku, k práci aj k ľuďom, v prospech ktorých túto prácu robil. Špecifická a nie každodenná bola aj forma, ktorou svoje jazykovedné poznanie predkladal čitateľom či poslucháčom: bola to netradičná forma, pri ktorej zámerne vyhľadával výraz – nový, neošúchaný, živý, výstižný a pritom pozoruhodný, ktorý by zaujal aj počúvajúceho či čítajúceho a zároveň pritiahol jeho záujem o jazyk. Gejza Horák dobre ovládal normu slovenského spisovného jazyka i jeho štýlové a stylistické možnosti a

v jazyku bol majstrom.

Zdroje svojho jazykového majstrovstva čerpal u vynikajúcich znalcov slovenského slova – Martina Kukučina, Jozefa Gregora Tajovského, Boženy Slančíkovej Timravy a ďalších – , ktorým venoval pozoruhodné analytické štúdie, ktoré sa, pravdaže, netýkali iba ich literárneho jazyka, lebo boli predovšetkým o samom živote a o súlade autorského výrazu s estetickým zámerom autora prostredníctvom jazyka. Z tohto hľadiska G. Horák mal svoje vyhranené literárne vzory a raz sa bol vyslovil, že keby stál pred rozhodnutím, ktorú knižku ako jedinú možnú by si v krajnej situácii vzal so sebou, pravdepodobne by to bola Tajovského Mamka Pôstková. Výber a stvárnenie materiálnej chudoby a zároveň krajnej odovzdanosti sa pre druhých, čestnosti a zároveň ľudskej hrdoosti v tejto Tajovského neobyčajne pôsobivej rozprávke – to bol v Horákovom chápaní ten vzor slovenského človeka, ktorý nám klasická slovenská literatúra v ťažkých časoch krutého sociálneho a národného útlaku stvorila a odovzdala a ktorý by nám natrvalo mal svietiť ako maják ľudskosti a opravdivého hrdinstva.

G. Horák vo svojich analýzach literárneho jazyka okrem iného prejavil neobyčajne citlivý zmysel pre nachádzanie a nájdenie výstižného výrazu na pomenovanie každodenných a zároveň výnimočných, ľudsky výnimočne precitovaných prejavov ľudského ducha, solidarity a bratstva. Jeho práce z tohto okruhu zostávajú v slovenskej jazykovednej produkcii nielen výnimočné svojím citlivým prístupom k jazykovým prostriedkom, k literárnemu jazyku, lež najmä, a vravíme to so žiaľom, nenachodia širší ohlas u percipientov a nasledovníkov. Alebo je to preto, že G. Horák v tejto jedinečnej oblasti zostal nedostihnuteľným vzorom?

Z užšej vedeckej oblasti G. Horáka zaujala najmä téma slovesa a jeho gramatických a lexikálno-gramatických kategórií. Celoživotne sa venoval aj tematike prídavných mien a čísloviek. A práve vedeckým spracovaním týchto tém sa ako spoluautor zapísal do zlatých stránok slovenskej jazykovedy, ktoré predstavuje monumentálne dielo slovenskej gramatickej literatúry skoncipované v 50. a 60. rokoch 20. storočia. Máme na mysli známu akademickú *Morfológiu slovenského jazyka* z r. 1966, vypracovanú pod vedením Jozefa Ružičku, ktorá sa svojou koncepciou, vysokou teoretickou úrovňou, rozpracovaním a dôsledným dodržiavaním istých

zásadných teoretických postulátov súčasnej slovenskej, ale aj európskej jazykovedy, reprezentatívnym výberom citovaných jazykových dokladov a riešením mnohých ďalších kardinálnych otázok slovenského jazyka (spomeňme aspoň vzťah morfológie a syntaxe vo flektívnom type jazyka, akým je aj náš jazyk, typologickú charakteristiku slovenského jazyka, koncepciu slovných druhov v slovenskom jazyku, ktorá sa stala teoretickým a praktickým východiskom pri lexikografickom spracovaní slovnej zásoby slovenčiny vo viacerých vedeckých slovníkoch, ďalej rešpektovanie a dôsledné uplatnenie bilaterálnej povahy základnej morfologickej jednotky, rozpracovanie teórie intencie slovesného deja a morfologickej sémantiky, ako aj sémantiky v jazyku vo všeobecnosti) zaradila do zlatého fondu nielen slovenskej jazykovedy, ale aj slovenskej vedy a kultúry a dobre a spoľahlivo reprezentuje slovenskú gramatickú teóriu i slovenskú jazykovedu vôbec aj v slavistickom a inom medzinárodnom svete.

G. Horák sa od začiatku zúčastňoval na rozpracúvaní koncepcie tohto takmer 900-stranového gramatického diela, v referátoch na konferenciách analyzoval základné otázky spracúvanej problematiky a svojim osobným poznaním veci sa nielen zaslúžil o solídne vypracovanie daných kapitol do pripravovanej syntézy, lež múdrymi radami ovplyvnil aj čiastkové riešenia ostatných zložitých otázok, ktoré sa vynárali pri autorskej tvorbe, pri koordinácii autorských postupov, ako aj pri konečnom autorskom i kolektívnom spracovaní a zredigovaní príslušnej kapitoly aj celého diela. Jeho zásluha o skoncipovanie Morfológie slovenského jazyka zostane navždy zapísaná v pamätiach súčasníkov a ich prostredníctvom aj ich nasledovníkov.

Istým vyvrcholením vedeckovýskumnej činnosti G. Horáka v okruhu spisovného jazyka je jeho monografia o gramatických kategóriách slovesa, ktorá pod názvom *Slovesné kategórie osoby, času a spôsobu a ich využitie* vinou viacerých nepriaznivých okolností tlačou vyšla až r. 1993 pri príležitosti konania XI. medzinárodného slavistického zjazdu v Bratislave ako našom hlavnom meste v prvom roku života nezávislej a demokratickej Slovenskej republiky. Táto neobyčajná príležitosť slovenskej vedy a kultúry – vrcholné snemovanie slavistov z celého sveta – sa istotne vhodne snúbi nielen s opätovným utvorením vlastného demokratického štátu

Slovákov, ktorého bol G. Horák úprimným stúpencom a podporovateľom, ale aj s vydavateľskou realizáciou dlho chystanej publikácie G. Horáka, ktorá pôvodne bola jeho kandidátskou dizertáciou obhájenou ešte r. 1958. Práca obsahuje mnohé pozitívne riešenia postavenia troch gramatických kategórií v jazykovom systéme, ale naše poznanie jazykovej reality obohacuje najmä o početné pozorovania špecifického uplatňovania týchto gramatických kategórií a ich pestrého štylistického využívania v reči.

S touto tematikou sa viaže bohatá tvorba štúdií a článkov G. Horáka, v ktorých sa s neobyčajnou erudíciou venoval analýze a formovaniu slovenského literárneho jazyka najmä v klasickej, ale aj v novšej slovenskej umeleckej literatúre. S mimoriadnym citom vedel vyhmatať citlivé a “reprezentatívne” miesta literárneho jazyka umelcov realistov, naturistov aj súčasných majstrov slova, poznal najtajnejšie zákutia ich “jazykovej duše” a s veľkou citlivosťou a taktom svoje pozorovania vedel sprostredkovať čitateľom jazykovedných zborníkov a časopisov, v ostatných rokoch najmä čitateľom Kultúry slova. Za túto prácu, ktorá je zhrnutá aj v knižných výberoch, G. Horákovi patrí naše hlboké uznanie aj preto, že ňou zreteľne prevýšil celú jazykovednú obec a tá vo vzťahu k svojmu majstrovi zostáva v polohe viacej alebo menej vydareného nasledovníka. Približovanie literárneho tajomstva našich veľkých umeleckých majstrov slova, akými boli nielen už spomínaní Martin Kukučín, Jozef Gregor Tajovský, Božena Slančíková Timrava, ale aj Martin Rázus, Ľudo Ondrejov, Vladimír Mináč, Vincent Šikula, Peter Jaroš, Benjamín Tinák a mnohí ďalší, patrí medzi najvyššie hodnoty, ku ktorým sa novšia slovenská jazykoveda práve zásluhou G. Horáka vypracovala, a k najoriginálnejším prínosom súčasnej slovenskej jazykovedy. Bolo by dobré pre slovenskú jazykovedu, ale aj pre jazykovú výchovu všeobecne, keby Horákove *Jazykové prechádzky prózou*, vydané v Bratislave r. 1989, inšpirovali ďalších hľadačov individuálnych aj spoločných pokladov slovenského literárneho jazyka.

Od tejto orientácie G. Horáka nemožno odlúčiť jeho celoživotný záujem o najprirodzenejšie a najhlbšie zdroje slovenskej literatúry, ale aj nášho spisovného jazyka – o slovenské nárečia ako prirodzene utvorené a sformované útvary, za ktorými stojí spoločenstvo slovenských ľudí so svojou spontánnou tvorivou prácou počas celých stáročí. Tejto orientácii,

z ktorej jeho jazykovedná cesta aj odštartovala monografiou *Nárečie Pohorelej* (Bratislava 1955), G. Horák zostal verný po celý svoj život nielen tým, že vypracoval opisy nárečia viacerých stredoslovenských obcí do príležitostných miestnych monografií, ale najmä tým, že zviaanosť spisovného jazyka ako kultivovanej podoby národného jazyka s jej prirodzeným východiskom, miera a formy tejto zviazanosti a prechod prvkov z nárečovej formy do celonárodnej spisovnej ho zaujímala po celý vedecký život, a rovnako zostal verný aj presvedčeniu, že zväzok medzi prirodzeným nárečovým základom a celonárodným spisovným jazykom sa v normálnych podmienkach života daného spoločenstva nikdy nemôže pretrhnúť. Jeho vedecké, ľudské aj občianske či národné presvedčenie bolo také, aké zisťujeme u jeho jazykovedných predchodcov, začínajúc Ľudovítom Štúrom, pokračujúc Samuelom Cambelom a Jozefom Škultétyom, ďalej Henrichom Bartkom a Jánom Mihálom a končiac Eugenom Paulinym, Jozefom Štolcom, Jozefom Ružičkom, Jánom Oravcom a Milanom Urbančokom, že totiž spisovná slovenčina, keď má zostať sama sebou, nemôže stratiť svoje celoslovenské a najmä stredoslovenské korene a nesmie sa od svojho celonárodného základu nikdy odtrhnúť. Toto presvedčenie z uvedených generačných predchodcov azda najpregnantnejšie sformuloval a historickými aj súčasnými argumentmi presvedčivo doložil Eugen Pauliny. Urobil tak v mnohých svojich štúdiách alebo príspevkoch, ale vari najzreteľnejšie v úvahe zo začiatku 50. rokov 20. storočia *Norma spisovnej slovenčiny a zásady jej kodifikovania*, ktorú v autorovej pozostalosti našiel a r. 2000 v Spisoch Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV vydal Slavomír Ondrejovič. (Porovnaj k tomu aj našu analýzu *Paulinyho rozprava o spisovnom jazyku a jazykovej kultúre*, publikovanú v Kultúre slova r. 2001.)

Táto otázka latentne visí v povetrí pri každej úvahe o koreňoch spisovnej slovenčiny a o jej súčasnom vzťahu k týmto koreňom, t. j. aj v čase, keď spisovná slovenčina (Štúrova) za sebou už má 160 rokov vlastného putovania dejinami. Osobitne ostro táto vec vystúpila na konferencii o slovníku spisovnej slovenčiny, ktorá bola v Smoleniciach v júni r. 1965. Aj vtedy sa E. Pauliny a G. Horák ako dvaja zo štyroch posudzovateľov Slovníka slovenského jazyka (presnejšie jeho štyroch prvých dielov) jasne vyslovili za zachovanie aj pestovanie čo

najpevnejších zväzkov spisovnej slovenčiny s jej celonárodným základom a osobitne so stredoslovenskými nárečiami, ktoré boli východiskom kultúrnej strednej slovenčiny, ktorú za základ spisovného jazyka vybral L. Štúr.

G. Horák za sebou nezanechal nijaké syntetické teoretické dielo, ktoré by sa mohlo pokladať za jeho rozpracované teoretické krédo v otázkach kultivovania spisovnej slovenčiny. Orientoval sa skôr na praktické rady používateľom spisovnej slovenčiny (pripomíname tu aspoň jeho *Slovo o slove* s podnadpisom *100 živých zrníek do nášho jazykového povedomia*, ktoré vyšlo starostlivosťou Matice slovenskej v Martine r. 1999). Na druhej strane práve spomínané nadväzovanie na dobré tradície jazykovokultúrnej práce najmä v časopise *Slovenská reč* v 30. rokoch 20. storočia a počas prvej Slovenskej republiky, ďalej uvedené presvedčenie o pevnom zväzku spisovného jazyka s jeho celonárodným základom, dobré poznanie normy spisovnej slovenčiny, ako aj stredoslovenských nárečí, bohatá učiteľská, redaktorská a popularizačná skúsenosť, vynikajúce a neprestajne pestované jazykové vedomie (pestované v jednotajnom dotyku s kultivovanou jazykovou praxou na Slovensku), ako aj intenzívne formovanie ducha kultivovanej slovenčiny v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV najmä medzi najbližšími a mladšími spolupracovníkmi a uvedomovaná potreba šíriť tento duch všetkými účinnými prostriedkami ďalej – to všetko z G. Horáka urobilo jednu z centrálnych postáv kultivovania spisovnej slovenčiny po r. 1948 v rámci Jazykovedného ústavu, ale aj celej slovenskej verejnosti až do jeho odchodu do dôchodku v polovici 80. rokov.

V tejto línii možno u G. Horáka rozlíšiť niekoľko míľnikov: za také pokladáme jeho príchod do Jazykovedného ústavu Slovenskej akadémie vied a umení r. 1948 a – po krátkom pôsobení v dialektologickom oddelení ústavu – zaujatie miesta popri J. Ružičkovi, J. Oravcovi, F. Mikovi, M. Urbančokovi, ktorí spolu s ďalšími pracovníkmi ústavu pripravovali základné dielo slovenskej jazykovedy – spomínanú Morfológiu slovenského jazyka – , ale fungovali aj ako ústavná listová a telefonická jazyková poradňa v otázkach kultivovania spisovného jazyka a na tejto pôde sa s oporou o celkovú kultivovanú prax sformovala kultivovaná jazyková norma, ktorou jej spolutvorcovia zároveň vo

výdatnej miere ovplyvňovali jazykovú prax nielen v Jazykovednom ústave, ale aj vo verejnosti. G. Horák bol dlhé roky vedúcim ústavnej jazykovej poradne a viaceré z jeho riešení aktuálnych jazykových otázok uzreli svetlo sveta aj na stránkach Slovenskej reči v osobitnej rubrike Rozličnosti alebo Odpovede na listy. G. Horák sa v rámci Jazykovedného ústavu stal aj pracovníkom zodpovedným za príspevky publikované v rozhlasovej Jazykovej poradni založenej r. 1952, ktorá na rozhlasových vlnách vyše polstoročia účinne šírila dobré slovenské slovo a zhodou okolností práve v roku úmrtia jej dlhoročného externého redaktora skončila svoju púť (nahradila ju iná pravidelná ranná jazyková relácia). O značnom ohlase tejto relácie vo verejnosti svedčí aj zostavenie a vydanie piatich výberov z uverejnených príspevkov v knižnej podobe s tým istým názvom – *Jazyková poradňa* (I – V. Bratislava 1957 – 1968) – , ktoré zredigovali spolu G. Horák a J. Ružička. Z týchto výberov G. Horák ako redaktor spolu s autormi pripravil zúžený výber usporiadaný do slovníkovej podoby pod názvom *1000 poučení zo spisovnej slovenčiny* (v rokoch 1971 a 1974 táto praktická knižka vyšla vo dvoch vydaniach).

G. Horák sa intenzívne zúčastnil aj na príprave a koncipovaní povojnových *Pravidiel slovenského pravopisu* z r. 1953 (bol členom komisie, ktorá vypracovala toto nové vydanie pravopisných pravidiel, vymenovanej Zborom poverenikov ako vrcholným orgánom vtedajšej štátnej moci na Slovensku). Tieto nielen pravopisné pravidlá priniesli progresívne reformy do slovenského jazyka aj pravopisu a do r. 1971, keď prestali vychádzať, dosiahli úctyhodný počet vydaní (dovedna jedenásť), a to v desať- a státisícových nákladoch. Ich pôsobenie na stabilizáciu normy najmä v oblasti hláskoslovia a výslovnosti, v morfológii a tvorení slov, menej už v slovnej zásobe, bolo nepochybne kladné a dlhodobé záslužné. Prirodzene, v súvisi s týmito pravidlami nemožno obísť to, že tieto pravidlá nadviazali na mnohé kladné riešenia predchádzajúcich dvoch vydaní a na to, že autorom najdôležitejších štyroch zmien, ktoré pravidlá z r. 1953 priniesli, bol už v 30. rokoch Henrich Bartek.

Už spomínanou aktívnou účasťou na kritike normatívnych nedostatkov Slovníka slovenského jazyka, ktorý sa pripravoval pod vedením Štefana Peciara (máme tu na mysli to, že G. Horák vypracoval kritický posudok o tomto slovníku a predniesol ho na spomínanej smolenickej konferencii

r. 1965) sa G. Horák výrazne zaslúžil o to, aby spomínaný duch kultivovanej slovenčiny nadobudol v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra definitívne prevahu, aby sa uplatnil v redakčnej praxi jazykovedných aj iných akademických časopisov a aby sa šírila po celom Slovensku. So súhlasom duchovne spriaznených a napriek prípadnému nesúhlasu nespriaznených. Ešte väčšie možnosti na uplatnenie tohto trendu G. Horák získal tým, že sa stal prvým šéfredaktorom novozaloženého časopisu *Kultúra slova* (od r. 1967). Túto nezastupiteľnú arénu na šírenie kultivovanej slovenčiny síce vybojoval predovšetkým J. Ružička, ale G. Horák s oporou o redakčnú radu, o pracovníkov Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, ale aj ostatných slovakistických pracovísk v Slovenskej republike a napokon aj o celkové podporné stanovisko slovenskej kultúrnej verejnosti sa pričínal o solídnu odbornú úroveň nového časopisu, o tematickú pestrosť, prístupnosť v argumentácii aj v upotrebovanej terminológii a napokon o širokú akceptovanosť a rešpektovanosť časopisu v širokej verejnosti, najmä však v školách a v redakciách. Škoda, že zmena politických pomerov na prelome 60. a 70. rokov 20. storočia mu nedovolila širšie rozvinúť vlastné zámery, lebo funkciu šéfredaktora mohol vykonávať iba do r. 1970 (no členom redakčnej rady zostal do svojho skonu 28. augusta 2003). Na tomto mieste sa žiada zdôrazniť, že G. Horák bol jedným z najvernejších spolupracovníkov Jozefa Ružičku pri zvyšovaní jazykovej kultúry v slovenskej spoločnosti po r. 1965 a pri presadzovaní kultivovanej slovenčiny v každodennej jazykovej praxi. Popri vedení Kultúry slova mal v r. 1966 – 1968 na starosti aj odborné vedenie rubriky *Slovenčina naša* v Pravde, resp. neskôr v Pravde na víkend.

Pri celkovom hodnotení jazykovedného, jazykovov ýchovného, organizátorského a redaktorského diela G. Horáka sa žiada aspoň spomenúť ďalšie jeho výrazné aktivity: ako člen ortoepickej komisie Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV mal dosah na tvorbu koncepcie aj textáciu prvých úradných *Pravidiel slovenskej výslovnosti* z pera Ábela Kráľa, ktoré vyšli r. 1984 a v ďalších dvoch nezmenených vydaniach r. 1988 a 1996. Ortoepická reč a výslovnosť vôbec sa stala vecou jeho srdca, ktoré vďaka slovenskému jazyku a slovenskému národu, ktoré v ňom horúco objímal, musel mať hodne veľké. Okrem týchto lások pojal doň mnohé ďalšie kladné hodnoty, ktoré výrazne určovali jeho konanie a

celkový tok jeho života. Osobitne sa zaujímal o javiskovú reč, hovorenú aj spievanú, a v tom smere bol aktívny aj vo vzťahu k širokej hereckej obci a k divadlám po celom Slovensku. Svedčia o tom aj jeho príspevky publikované v jazykovedných, ale aj v divadelníckych a kultúrnych časopisoch. Svoje pozorovania na adresu tvorcov hovoreného slova adresoval vždy taktne, s ohľadom na vyspelých partnerov, ale zato principiálne.

Po kritike *Slovníka slovenského jazyka* na smolenickej konferencii r. 1965 mu pripadla úloha spoluredaktora hesiel zaradených do VI. zväzku tohto slovníka (pripravovaného pod vedením Štefana Peciara), ktorý nesie podnázov *Doplňky a dodatky*, a najmä zodpovedná funkcia hlavného redaktora *Česko-slovenského slovníka* pripravovaného v Jazykovednom ústave po dokončení *Slovníka slovenského jazyka* (vyšiel r. 1979 a v 2. vyd. r. 1981). Tento slovník okrem dôležitého vedeckého konfrontačného rozmeru práve v osobitných podmienkach blízkeho spolunažívania Slovákov a Čechov v spoločnom štáte mal dôležitú úlohu pri stabilizovaní lexikálnej normy spisovnej slovenčiny v ostatnej tretine 20. storočia a pri jej citlivom disimilovaní od lexiky spisovnej češtiny. G. Horák sa ako hlavný redaktor tohto slovníka a vedúci autorského kolektívu zhostil svojej úlohy strážcu osobitosti slovenčiny v jej lexikálnom systéme v porovnaní s lexikou spisovnej češtiny a do slovníka prispel aj vypracovaním krátkej gramatiky českého jazyka so zacielením na diferencné javy češtiny a slovenčiny.

Gejza Horák bol mierny, uvážlivý, ale zásadový človek. Bol verný svojmu slovenskému presvedčeniu, verný slovenčine a odboru, ktorému venoval celý pracovný život, verný Jazykovednému ústavu Ľudovíta Štúra SAV a verný zápasu za vyššiu jazykovú kultúru u nás i kultúrnosť vo všeobecnosti. V mnohých svojich úsiliach a činoch zostáva pre nás aj pre nasledujúcich spolupútnikov v odbore slovenčiny nasledoviahodným vzorom.

Ján Kačala

Jazykovedci medzi spisovateľmi

[Spisovatelia 20. storočia. Ed. A. Maňovčík. Bratislava – Martin: Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov – Slovenská národná knižnica 2001. 528 s.; REZNÍK, Jaroslav: Túry do literatúry. Po literárnych stopách Slovenska. Bratislava: Slovart 2001. 480 s.]

Jazykovedci sa v poslednom čase medzi spisovateľov zamiešali vo väčšom počte hneď vo dvoch publikáciách. Najprv to bola príručka encyklopedického charakteru *Spisovatelia 20. storočia*, ktorú vydalo spoločne Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov v Bratislave a Slovenská národná knižnica v Martine. Ako sa vysvetľuje v nepaginovanom predslove, ide o lexikón “obsahujúci biograficko-literárne heslá básnikov, prozaikov, dramatikov, prekladateľov, literárnych a kultúrnych historikov, vedcov a kritikov, tvorcov pre deti a mládež, autorov literatúry faktu, nežijúcich i žijúcich na Slovensku a v zahraničí, ktorých ťažisko tvorby spadá do 20. storočia”. Osobitosťou tejto príručky je, že (takmer) každé heslo je opatrené aj portrétom príslušného autora.

Ako vyplýva z uvedenej charakteristiky, cieľom autorského kolektívu bolo spracovať heslá nielen o najvýznamnejších, ale aj menej významných, resp. z rôznych dôvodov obchádzaných tvorcov. Nachádzame tu aj exilových spisovateľov a autorov slovenských enkláv v zahraničí, ba i reprezentantov nastupujúcej generácie. Na účasť v slovníku bolo treba splniť jedinú podmienku: prezentovať sa v literatúre najmenej dvoma samostatnými knižnými vydaniaми. Zostavovatelia sa teda pokúšali zaznamenať v tomto kompendiu nielen tvorivé vrcholy, ale zachytiť podľa možnosti celé literárne zázemie tvoriace organickú súčasť literárneho života. Ved' napokon vrcholné zjavy sa rodia práve z neho.

Zo slovenských jazykovedných autorov tu nájdeme takýto výber: Dagmar Mária Anoca, Miroslav Dudok, Ján Findra, Anton Habovštiak, Katarína Habovštiaková, Gejza Horák, Viktor Krupa, František Miko, Jozef Mistrík, Šimon Ondruš, Eugen Pauliny, Ján Pauliny (žiaľ, obidvaja bez fotografií), Pavel Rozkoš, Július Rybák, Ján Sabol, Ľudovít Šenšel a Štefan Vragaš.

Sú tu teda aj naši dolnozemskí “dvojdómí” autori. D. M. Anoca, pôsobiaca na univerzite v Bukurešti, autorka viacerých zbierok reflexívnej poézie i veršov pre deti, redaktorka časopisu *Naše snahy a Variácie*, ktorá sa

okrem iného venovala aj jazyku a štýlu literárneho diela Mila Urbana. Pavel Rozkoš je etnograf, folklorista a jazykovedec, predovšetkým však dialektológ, ale aj prekladateľ z rumunčiny a maďarčiny. Sem môžeme svojim spôsobom priradiť aj Miroslava Dudka, hoci ten už z Dolnej zeme prešiel na Slovensko. Ako je známe, je nielen jazykovedcom, ale aj autorom viacerých postmoderných básnických zbierok, ba i prekladateľom a bibliografom. Anton Habovštiak, známy v jazykovede najmä ako dialektológ, je azda najčastejšie citovaným autorom medzi jazykovedcami-spisovateľmi. Je autorom mnohých vlastivedných regionálnych monografií spájajúcich sa s Oravou, ako aj mimoriadne veľkého počtu zbierok rozprávok a povestí, noviel, ba i meditácií. K jeho heslu sa druží osobné heslo Kataríny Habovštiakovej, ktorá sa k “spisovateľstvu” priblížila najmä cez oblasť frazeológie, či aj niektorých rozprávok, ktoré vydala spolu s A. Habovštiakom. G. Horák si okrem čistých jazykovedných prác všimol jazyk a štýl mnohých spisovateľov (porov. najmä jeho *Jazykové prechádzky prózou*, 1989), ale venoval sa aj textologickej úprave a vydávaniu diel niektorých klasikov. J. Mistrík a J. Findra si v príručke vydobyli miesto predovšetkým ako štylistici a teoretici prednesu, ale aj ako esejisti a autori viacerých publikácií, ktoré stoja na pomedzí literárnej vedy a jazykovedy. Pevná je tu aj pozícia Františka Mika, ktorý okrem iného vytvoril originálnu koncepciu textovej a literárnej interpretácie a komunikácie, založil nitriansku literárnovednú školu a publikoval mnoho štylistických diel, v ktorých analyzoval štýlotvorný proces ako akt komunikácie. Š. Ondruš sa tu predstavuje ako jazykovedec a literárny historik, kam by mohla patriť monografia *Život a dielo Metoda* (1995), pri ktorej sa však zabudlo uviesť, že ju pripravil spolu s E. Paulinym. Samostatné heslo má, pravdaže aj E. Pauliny, ktorý, ako je známe, analyzoval umelecké diela viacerých slovenských spisovateľov, no edične pripravil aj viaceré dôležité diela (Kollárove *Národné spievanky*, *Dobšinského Ľudové prislovie*, *Prostonárodné slovenské povesti* a i.). Viktor Krupa je známy orientalista, plodný autor literatúry faktu i prekladateľ, Ján Pauliny arabista, jazykovedec a prekladateľ z arabskej literatúry, ale takisto aj autor literatúry faktu. Ján Sabol je naproti tomu nielen autorom vedeckých prác z oblasti jazykovedy, verzológie a textológie, ale aj autorom zreých sonetov. Július Rybák sa zasa preslávil ako esejista a prekladateľ i ako básnik. Ľudovít Šenšel je autorom známej

Slovenskej štylistiky, no aj cirkevným spisovateľom a redaktorom vo vydavateľstve Tranoscius, a cirkevným a kultúrnym historikom je aj Štefan Vragaš.

Druhou "spisovateľskou" publikáciou je výpravná kniha Jaroslava Rezníka Túry do literatúry. Po literárnych stopách Slovenska. Autor do nej takisto zaradil nielen spisovateľov vo vlastnom zmysle slova, ale napr. aj historikov, literárnych vedcov a literárnych historikov či osvetových pracovníkov, a to nielen takých, ktorých by sme mohli označiť aspoň ako príležitostných spisovateľov. Pre nás je zaujímavé, že v knihe si našli svoje miesto opäť aj jazykovedci. Ktorí sú to v tomto prípade?

V publikácii, ktorá už nie je limitovaná len 20. storočím, sa podľa očakávania ocitli jazykovední autori, s ktorými sa permanentne stretáme v jazykovedných, ale aj literárnovedných encyklopédiách a kompendiách: Pavol Doležal, Daniel Krman, Tobiáš Masnicius, Jozef Ignác Bajza, Anton Bernolák, Ľudovít Štúr, Jozef Miloslav Hurban, Michal Miloslav Hodža a niektorí ďalší. Rezníkova publikácia nám však zároveň pripomína, že niektorým literárnym autorom bolo treba poskytnúť miesto aj v En-cyklopédii jazykovedy, keď už pre nič iné, tak preto, že majú veľkú zásluhu na presadení kodifikovaných jazykových noriem do praxe. Máme na mysli predovšetkým Jána Hollého, Juraja Fándlyho, Martina Kukučina a ďalších, na ktorých by sa v ďalšom vydaní tejto encyklopédie už nemalo zabudnúť.

Rezníkovo putovanie po literárnych autoroch sa začína od Bratislavy i končí sa v Bratislave, pričom autor nevynecháva nijaké zákutie Slovenska, aby nazrel do rodiska, pôsobiska či na miesto odpočinku našich súčasných i dávnych literárnych tvorcov. Hovorí sa tu, že bez Antona Bernoláka si nemožno predstaviť úspech Ľ. Štúra, s čím možno súhlasiť, len Hodža sa podľa starého hodnotenia ako lingvista trochu nadsadzuje.

Zo starších mien sa autor venuje ešte takým osobnostiam, ako boli Vavrínek Benedikt z Nedožier, Ján Ladislav Bartolomeides, Romuald Hadbavný, Juraj Ribay, Martin Hattala, Michal Godra, František Šujanský, z neskorších potom Anton Prídavok, hoci sa neuvádza informácia, že redigoval prvý ročník časopisu Slovenská reč, Peter Tvrдый a niektorí ďalší. Z jazykovedcov, ktorí boli s nami ešte nedávno, sa tu venuje miesto Jánovi Stanislavovi, Eugenovi Paulinyemu, Jozefovi Mistríkovi a Vladovi

Uhlárovi. Nie so všetkými staťami však môžeme vysloviť úplnú spokojnosť. Napríklad o Jozefovi Mistríkovi sa tu tvrdí, že vrcholom jeho vedeckého i literárneho úsilia je široko komponované populárno-náučné dielo *Jazyk a reč* (1984), ktoré syntetizuje najnovšie poznatky o jazyku a reči v konfrontácii s inými jazykmi sveta. Pravda je však taká, že v jazyko-vedných kruhoch sa táto práca nezaraďuje medzi vydarené Mistríkove diela. Na druhej strane medzi publikáciami J. Mistríka možno nájsť mnoho diel, ktoré by si zaslúžili pozornosť a ktoré J. Rezník nespomína. Nemalo sa zabudnúť predovšetkým na jeho *Štylistiku*, ktorá v rôznych vydaniach a mutáciách predstavovala vo svojom čase európsku špičku. Ani v prípade Jána Stanislava nemala chýbať zmienka o jeho päťzväzkovom diele *Dejiny slovenského jazyka*.

Zo súčasných jazykovedných autorov tu možno nájsť opäť meno Františka Mika, Antona Habovštiaka, Viktora Krupu, Jána Sabola, Jána Findru, Júliusa Rybáka, ale aj Jána Kačalu. Tie sú spracované adekvátne a niektoré môžu obohatiť aj vedomosti jazykovedcov. Napríklad v prípade Viktora Krupu, nášho najvýznamnejšieho orientalistu, všeobecného jazykovedca, ale ako tu dobre vidieť, aj cestopisca a prozaika, sa dozvedáme informácie, ktoré v jazykovedných heslách absentujú.

Na zredigovanie v tejto publikácii ostalo len niekoľko miest: *je nám treba* = treba nám (s. 24), *Nadľak* = Nadlak (s. 30) a pod. Ináč jedna i druhá publikácia sa vyznačujú kultivovaným jazykom, prvá encyklopedickým a druhá skôr literárnym štýlom. Na čitateľa Rezníkových *Túr* čaká navyše príjemné prekvapenie: ku knihe je pribalený CD-nosič, na ktorom sú zaznamenané osobné vyznania mnohých známych spisovateľov 20. storočia. Pravdaže, mohli by sme, keby sme veľmi chceli, meditovať nad tým, že ak sa v týchto knihách našlo miesto pre istých autorov, najmä tzv. kultúrnych pracovníkov, prečo sa nenašlo aj pre iných autorov, ktorí možno rovnako zodpovedajú kritériám na zaradenie do spisovateľských kompendií. Ale buďme vďační aj za takúto propagáciu. Dá sa povedať, že obidve publikácie boli vypracované starostlivo a s pomerne dobrou znalosťou veci, a to aj vo vzťahu k jazykovednej sfére.

Slavomír Ondrejovič

Práca o špecifických sférach komunikácie

[ODALOŠ, Pavol: Dynamika špecifických sfér komunikácie. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela 2002. 160 s.]

V deväťdesiatych rokoch sa publikovalo viacero sociolingvisticky zameraných výskumných prác, ale len málo z nich sa sústreďuje na zachytenie systémových vzťahov lexikálnych jednotiek uchopených v dynamike komunikačného aktu tak, ako posudzovaná monografia Pavla Odaloša *Dynamika špecifických sfér komunikácie*.

Autor v predhovore k svojej monografii konštatuje, že táto publikácia je syntetizujúcou prezentáciou výsledkov vlastnej výskumnej činnosti. Neuplatňuje tu len deskriptívny prístup k fungovaniu jazyka v komunikácii; v práci sa poníma skúmaná problematika omnoho komplexnejšie a je výsledkom dlhodobého systematického štúdia oblasti komunikácie.

Jednotlivým štúdiám, ktoré posudzovaná práca obsahuje, dominuje téma komunikácie v súčasných spoločenských podmienkach, pričom termín *komunikácia* nefiguruje v publikácii ako akýsi sprievodný znak, ale priamo ako centrálny pojem. Tieto štúdie vznikali v priebehu posledného desaťročia, a to často v rámci viacerých výskumných projektov a mnohé z nich už boli publikované časopisecky alebo ako monografické práce.

Tematický rozmer autorovho výskumu sa sústreďuje na fungovanie jazyka v troch základných komunikačných sférach – celospoločenskej, bežnej a skupinovej. Na základe vymedzenej diferenciácie komunikačných sfér je knižná publikácia rozdelená na tri kapitoly, ktoré pozostávajú z jednotlivých štúdií zameraných na analýzu zvolenej problematiky: I. *Jazyk v celospoločenskej komunikácii. Politická komunikácia*, II. *Jazyk v komunikácii bežného života. Každodenný život* a III. *Jazyk v skupinovej komunikácii. Pracovná a záujmová činnosť*. Týmto kapitolám predchádza úvodná syntetizujúca štúdia, ktorá nesie názov zhodný s titulom práce. Autor v nej prezentuje svoje teoretické východiská, venuje sa analýze

systemu komunikačných sfér a poukazuje na komunikačné a mimojazykové aspekty dynamiky špecifických komunikačných sfér v kontexte sociokultúrneho vývoja spoločnosti. V oblasti celospoločenskej komunikácie sa autor sústredil na teoretickú analýzu dimenzií mediálnej komunikácie, pričom zdôrazňuje faktor dynamickosti ako jej implicitný znak. Analýza jednotlivých komunikačných subsfér (tlač, rozhlas, televízia atď.) prináša vymedzenie konfigurácie textových modelov vo sfére mediálnej komunikácie. V tejto súvislosti je potrebné oceniť vyprofilovanie matrice textových modelov, ktorá zobrazuje charakterizačné kategórie a subkategórie funkčnej, formovej a subsférovej dimenzie mediálnych textov.

Za protipól celospoločenskej komunikácie autor pokladá komunikáciu v bežnom živote, ktorej sféry sú determinované dynamikou aktivity človeka. Definuje parametre tohto typu komunikácie a otvára otázku vymedzenia základných tendencií v dynamickom vývine lexikálnej zásoby slovenčiny.

V oblasti skupinovej komunikácie, ktorej sféry sú determinované dynamikou činnosti človeka a štruktúrou spoločnosti, venuje autor pozornosť charakteristike penitenciárnej (väzenskej) komunikácie.

Prvá kapitola publikácie je venovaná fungovaniu jazyka v celospoločenskej komunikácii v intenciách slovenskej politickej scény. Pri charakterizovaní politickej komunikácie na Slovensku autor vychádza z etablovaného sociolingvistického názoru, že politická komunikácia "je komunikačnou sférou, ktorá je v trvalom prieniku s komunikačnými sférami vyčlenenými podľa témy, resp. podľa príslušných činností alebo podľa realizovaných sociálnych rolí" (s. 45). V snahe uchopiť problematiku politickej komunikácie v slovenskom kontexte sa v texte na základe rozloženia mocenských síl medzi politickými subjektmi vymedzujú základné modely tohto typu komunikácie (napr. model komunikácie vládnej koalície, model komunikácie politickej opozície medzi sebou a s vládou koalíciou), čo sprevádza analýza komunikačných vzťahov, komunikačných stratégií, charakteristika rečovo-komunikačných techník či komunikácie politických lídrov. Prostredníctvom rozboru selektívne zvolených textov z jednej z mnohých televíznych diskusných relácií sa P. Odaloš pokúsil poukázať na elementárne jazykovo-

komunikačné parametre dorozumievania v politike, a to vychádzajúc z platformy štylistických a komunikačných kritérií. Pozoruhodnou a neobyčajne zaujímavou podkapitolou je *Humor v politickej komunikácii*, kde sa autor na základe analýzy expresívnej zložky jazykových prejavov v situačných i tematických súvislostiach venuje charakteristike výrazových prostriedkov a syntaktických konštrukcií jednotlivých exemplifikácií a pomenúva zdroje komického v texte.

Komunikáciou bežného života sa zaoberá ďalšia časť publikácie, ktorá obsahuje štúdie zamerané najmä na analýzu lexikálneho materiálu, dynamiku lexikálnej zásoby, kvantitatívne i kvalitatívne zmeny v nej, a to v súvislosti so spoločensko-politickými zmenami po roku 1989. Problematike lexikálnych neologizmov domácej aj cudzej proveniencie a ich fungovaní v komunikácii v rámci sociálnych skupín robotníkov a zahraničných Slovákov sa venujú i ďalšie štúdie prezentované v publikácii.

Záverečná kapitola sa výraznejšie zaoberá realizáciou skupinovej komunikácie v rozličných sociálnych skupinách determinovaných sociálnou a záujmovou činnosťou. Okrem charakteristiky sociolektu mladých ľudí v Banskej Bystrici sa autor v tejto časti zameril na charakteristiku argotu kysuckých vandrovných remeselníkov (drotárov) a pohronských podomových/trhových obchodníkov. Vo všetkých troch štúdiách sa sústredil najmä na analýzu slovotvorných postupov využívaných v produkcii argotických a slangových lexikálnych jednotiek.

V chápaní a interpretovaní pojmu *sociolekt/sociolektizmus* sa autorov prístup k tejto problematike v porovnaní s predchádzajúcimi prácami nezmenil – tento termín chápe ako “strešné označenie slangu, profesionalizmov a argotu” (s. 128). V tejto súvislosti je potrebné spomenúť, že na definovanie profesionalizmov ako spisovných lexikálnych jednotiek zrejme nestačí jediné kritérium (tendencia k ekonomizácii prejavu). Absentujú tu zmienky o systémovosti, zrozumiteľnosti či reprezentatívnosti príslušných lexikálnych jednotiek. Možno by bolo vhodné prehodnotiť, či na základe diferenciácie slovnej zásoby z hľadiska sociálneho a teritoriálneho používania patria lexémy typu *konzultačka*, *občianka*, *stavebka* a pod. skutočne medzi profesionalizmy. Ak áno, bolo by zrejme potrebné položiť si otázku, či skutočne všetky profesionalizmy musia bezprostredne patriť do skupiny spisovných slov, ak nie sú

kodifikované v normatívnych príručkách.

V súvislosti s autorovým ponímaním argotu ako lexikálneho súboru s primárnou utajovacou funkciou, ktorého využívanie interpretuje v užšom (v skupinách s protispoločenským zameraním) i širšom (v skupinách, ktoré nie sú v rozpore so spoločnosťou) zmysle slova, natíska sa jedna otázka. Kam siahajú hranice argotu, ak môže nastať situácia, keď lexikálna jednotka stratí primárnu funkciu utajovania a stane sa súčasťou aktívnej alebo pasívnej slovnej zásoby používateľov, ktorí nie sú nositeľmi príslušného argotu? Takéto prípady sú známe napríklad v súvislosti s odsúdenými alebo toxikomanmi a lekármi či príslušníkmi policajných zložiek, pre ktorých dekódovanie viacerých argotizmov nie je problematické. Tradičné interpretácie argotu už zrejme nedostatočne korešpondujú s jeho súčasnými funkciami a vzniká tu isté terminologické vákuum.

V prehľadne a systematicky koncipovanej monografickej práci Pavla Odaloša dominuje synteticko-analytický princíp metatextovej interpretácie. Nechápe sa v nej jazyk ako sociálnokomunikačný fenomén, skúma sa jeho fungovanie a realizáciu v komunikačných aktoch v priereze troch komunikačných sfér. Tematická aktuálnosť práce, precízna explorácia a interpretácia prispieva k profilovaniu mozaiky metamorfóz súčasnej slovenčiny. Posudzovaná práca by určite mohla byť čitateľsky atraktívna pre všetkých, ktorých zaujíma teória komunikácie a sociolinguistika, pretože Pavol Odaloš je sociolingvista v pravom zmysle slova.

Anna Gálisová

SPYTOVALI STE SA

Kremlinologia? – M. Koleková sa prostredníctvom elektronickej pošty obrátila na jazykovú poradňu Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV s touto otázkou: “Akým spôsobom sa dostávajú slová do našich slovníkov cudzích slov? Ide mi konkrétne o slovo *kremlinologia* (angl. *kremlinology*, fr.

kremlinologie, čes. *kremlinologie*). Slovo *kremlinologia* som v našich slovníkoch nenašla, dalo by sa predpokladať, že bude v uvedenom tvare existovať aj v slovenčine?”

Odpoveď treba rozdeliť do dvoch častí. Na prvú časť otázky možno odpovedať tak, že nielen do slovníkov cudzích slov, ale aj do všeobecných výkladových slovníkov sa jednotlivé slová dostanú na základe ich používania v relevantnej jazykovej praxi. Pravda, nestačí iba to, či sa konkrétne slovo používa, ale treba posúdiť aj to, či je uvedené slovo v slovenčine potrebné a či vyhovuje pravopisnému, gramatickému a slovotvornému systému. Nie je totiž vhodné, aby sa každé slovo, s ktorým sa stretneme v jazykovej praxi, dostalo do všeobecných výkladových slovníkov alebo do slovníkov cudzích slov. Na ilustráciu spomínaného prístupu je práve veľmi vhodné citované slovo *kremlinologia*.

V slove *kremlinologia* vieme bez dlhšieho uvažovania vyčleniť dve časti, prvú časť *kremlin-* a druhú časť *-logia*, medzi ktorými je spájacia morféma (spájacia hláska) *-o-*. Ibaže ak druhú časť *-logia*, ktorá má pôvod v gréčtine a význam “náuka, veda, vedný odbor, vedná disciplína”, porovnáme so slovami *archeológia*, *farmakológia*, *terminológia*, *stomatológia* atď., zistíme rozdiel v kvantite. Namiesto podoby *kremlinologia* v slovenčine by do úvahy prichádzala podoba *kremlinológia* s dlhým *ó* v druhej časti slova. Lenže ani táto úprava v kvantite nestačí na jednoznačné kladné posúdenie opodstatnenosti slova *kremlinológia* v slovenčine. Treba si totiž ešte objasniť, čo sa pomenúva prvou časťou tohto zloženého slova, teda časťou *kremlin-*, a čo sa zloženým slovom *kremlinológia* chce pomenovať. Slovo *kremlin* nenájde v nijakom slovenskom slovníku cudzích slov. Pri objasňovaní významu časti *kremlin-* zo zloženého slova *kremlinológia* sme si pomohli Anglicko-slovenským slovníkom s naj-novšími výrazmi J. Froneka a P. Mokrání (Bratislava: Veda 1999), kde sa uvádza vlastné meno *Kremlin* so slovenským ekvivalentom *Kremel'*. Je všeobecne známe, že *Kremel'* je moskovský hrad, v ktorom v nedávnej minulosti sídlila sovietska vláda a v súčasnosti v ňom sídli ruská vláda. Vlastné meno *Kremel'* vzniklo zo všeobecného podstatného mena *kremel'*, ktorým sa pomenúva administratívne, vojenské a cirkevné centrum v opevnených stredovekých

ruských mestách (porov. Malá slovenská encyklopédia. Bratislava: Veda 1993). Slovom *kremlinológia* sa teda pomenúva disciplína zaoberajúca sa štúdiom politických pomerov v Rusku a osobitne štúdiom politiky ruskej vlády. Keďže však v slovenčine na pomenovanie sídla ruskej vlády nepoužívame anglickú podobu *Kremlin*, ale priamo z ruštiny prevzatú a čiastočne upravenú podobu *Kremel'*, nie je dôvod, aby sme v slovenčine na pomenovanie spomínanej disciplíny používali z angličtiny prevzaté slovo, ale slovo, ktoré je utvorené priamo zo základu používaného v slovenčine, teda zo základu *Kremel'*, resp. z tvarotvorného či slovotvorného základu, ktorý zostane po vynechaní genitívnej prípony *-a* v tvare genitívu *Kremel'a* (t. j. *Kremel'-*). Tak dostaneme podobu *kremel'ológia*. Podoba *kremel'ológia* sa už v jazykovej praxi používa. Od tejto podoby je utvorené aj pomenovanie osoby, ktorá sa zaoberá štúdiom politiky ruskej vlády, teda *kremel'ológ* (v ženskom rode *kremel'ologička*). Príslušné prídavné meno má podobu *kremel'ologický*.

Na záver iba celkom stručne: Vo výkladových slovníkoch alebo v slovníkoch cudzích slov je primerané vo význame “disciplína zaoberajúca sa štúdiom politických pomerov v Rusku a osobitne štúdiom politiky ruskej vlády” zachytiť slovo *kremel'ológia*, pomenovania osôb *kremel'ológ*, *kremel'ologička* a prídavné meno *kremel'ologický*.

Matej Považaj

Z NOVÝCH VÝRAZOV

Nové výrazy (43)

dídžej gen. -a, muž. (angl.), slang. diskdžokej: *Dookola sa vedú debaty o tom, či dídžej je, alebo nie je umelec. – Keď sme prišli, ešte poloprázdnu sálu zahrieval rakúsky dídžej.* (TLAČ)

Do jazyka mládeže, ako aj hudobnej publicistiky sa v 90. rokoch uplynulého storočia dostal výraz *dídžej*. Vznikol z anglickej skratky *DJ* pomenovania *disc jockey*. Tento novší výraz sa používa popri staršom zaužívanom slove *diskdžokej* označujúcom moderátora zábavy reprodukovanej hudby. Ako spisovné slovo v tomto význame slovníky zaznamenávajú slovo *diskotekár* (od slova *diskotéka* z gréckeho *diskos* = kotúč). Novotvar *dídžej* sa v tlači s hudobnou tematikou bežne vyskytuje v skratkovej podobe *DJ* (porov. *Spoločne so svojou úspešnou produkciou pôsobi od r. 1995 aj ako DJ hrajúci po celom svete.*), príp. *dj*. Obe tieto skratky sa skloňujú, pričom sa píše so spojovníkom pred pádovou príponou, ale i bez neho, napr. *DJ-ovi, DJovi, djovi, DJ-om, DJom, djom* (pravopisne korektná je podoba so spojovníkom). Rovnako sa možno stretnúť i s anglickým prepisom *deejay*.

dídžejský príd. týkajúci sa diskdžokeja, súvisiaci s jeho činnosťou: *Tanečná scéna bude patriť dídžejskému umeniu Pata Hearta z Francúzska. – Vo svojom dídžejskom vystúpení sa Barck zamerala najmä na prezentáciu najnovších vydavateľských počínov značky Jazzanova Compost Records. – Na začiatku Wilsonic party sa so svojím dídžejským setom predstavil Daniel Baláž.* (TLAČ)

patchwork [pačvork], gen. -u, muž. (angl.) textilná technika zošívania pestrofarebných kúskov látok podľa rozmanitých vzorov: *Motívy používané na patchworkoch majú svoj pôvod v mnohých kultúrach. – Formu patchworku ovplyvní každá krajina.* (ROZHLAS)

V našom prostredí pomerne nová textilná technika, známa pod názvom *patchwork*, resp. jej výrobky si aj u nás získavajú obľubu. Ide o starú techniku, ktorá dosiahla dokonalosť a veľký rozmach v USA a Anglicku. Preto sa tieto krajiny pokladajú za jej kolísku a jej anglický názov prevzali aj ostatné jazyky. Názov *patchwork* je zložený z anglického slova *patch*, čo znamená “záplata, kúsok, handrička”, a zo slova *work* – práca, dielo, výrobok. Podstatou *patchworku* je zošívanie malých kúskov látky rozličných farieb a štruktúr, čím sa vytvárajú pestré vzory. Takto vytvorený výrobok – prikrývka, závesný obraz, bytové doplnky – sa takisto nazýva *patchwork*. Ide o jav, keď sa jedným pomenovaním nazýva technika, ako aj ňou vyrobený výtvor – porov. slová ako *koláž*, *akvarel*, *linoryt*, *drevorez*, *sieťotlač* atď.

patchworkový príd. súvisiaci s technikou *patchworku*; týkajúci sa výtvoru vyrobeného touto technikou: *Výbrala som si klasické patchworkové vzory.* (ROZHLAS) – *Ani štvornohý člen domácnosti nebude protestovať, ak mu ušijete mäkkú patchworkovú deku z farebných kanafasových štvorcov, pruhov či obdĺžnikov.* (TLAČ)

rozstrel gen. -u, muž., nové vo význame súťažné kolo rozhodujúce o postupe alebo víťazstve účastníka v súťaži: *V prípade rovnosti bodov je ďalším kritériom rýchlosť odpovedí a v prípade, že aj tento čas má viac súťažiacich rovnaký, bude rozstrel.* (ROZHLAS) – *Do finálového rozstrelu mann-heimského festivalu sa prebojovalo osemnásť prevažne debutujúcich režisérov. – Neskôr nás zavolala do rozstrelu na nomináciu do BIS, ale do BIS bol nakoniec nominovaný modrý kocúr. – Súťažné vzorky boli predložené do ôsmich komisií, víťazné vína boli určené anonymne v rozstrele za účasti predsedov komisií.* (TLAČ)

Výklad slova *rozstrel* prirodzene vedie do pôvodnej oblasti jeho uplatnenia, ktorou je šport. Rozstrelom sa tu nazýva zápas o postup do ďalšieho kola (finále) alebo o konečné víťazstvo v prípade rovnakých výsledkov. V ľadovom hokeji, vo futbale a v niektorých ďalších loptových hrách sa zaviedol tzv. *penaltový rozstrel*. Ide o sériu pokutových strielaní na bránku s cieľom rozhodnúť o výsledku nerozhodného zápasu. Pripomíname, že v športovej terminológii je známy aj výraz *rozstrel'ba*,

čiže prípravné strelecké preteky slúžiace na vyradenie slabších strelcov. V súčasnosti, keď náš každodenný život spestrujú rozličné súťaže, najmä prostredníctvom médií, registrujeme, že slovo *rozstrel* prešlo zo športovej lexiky do bežného jazyka. Dokladajú to citácie zachytené z rozhlasu a tlače. Po novom sa za rozstrel považuje súťažné kolo založené na otázke alebo úlohe, ktorej správne zodpovedanie alebo splnenie určí buď súťažiacemu postupujúceho do užšieho, finálového kola, alebo definitívneho víťaza súťaže (napr. literárnej, hudobnej, všeobecne vedomostnej atď.).

rozstrelový príd. rozhodujúci o postupe alebo víťazstve účastníka súťaže: *Pustíme sa do našich otázok a jednej rozstrelovej.* (ROZHLAS)

trendotvorný príd. (angl. + slov.) určujúci, presadzujúci istý trend, udávajúci tón v smerovaní niečoho: *O ich profesionálnom napredovaní, ktorého míľnikmi sú a vždy boli mienko- či trendotvorné výstavy v renomovaných múzeách, sa dozvedáme z príležitostných rozhovorov.* (TLAČ) – *Pripúšťam, že aj klubový dídžej môže byť mienkotvorným alebo aspoň trendotvorným.* (ROZHLAS) – *Dá sa povedať, že samotná móda Gucci je dnes najväčšmi kopírovanou módou, čiže je do značnej miery trendotvorná.* (TLAČ)

Do skupiny zložených prídavných mien s časťou *-tvorný* pribudlo ďalšie, a to prídavné meno *trendotvorný*. Jeho prvú časť predstavuje z angličtiny prevzaté slovo *trend* (s významom “smer, sklon, tendencia”), ktorým sa označuje základný smer vývoja, (dlhodobá) tendencia. Druhá časť *-tvorný* je odvodená od slovesa *tvoriť* a k prvej časti je pripojená spájacou morférou (hláskou) *-o-*. Podobne vznikli prídavné mená *živototvorný* (podmieňujúci život, priaznivo pôsobiaci, životodarný), *slovotvorný* (týkajúci sa tvorenia slov), *divotvorný* (robiaci divy, čarodejný, zázračný), *bielkotvorný* (tvoriaci bielok), *plynotvorný* (vytvárajúci plyn), *štátotvorný* (tvoriaci štát), *mienkotvorný* (ovplyvňujúci verejnú mienku). Nové prídavné meno *trendotvorný* s významom “ktorý určuje smer vývinu niečoho” sa v súčasnosti uplatňuje najmä v oblasti umenia, módy ap.

Silvia Duchková

Z rukopisu pripravovaného Slovníka súčasného slovenského jazyka (17)

čaj čaju pl. N čaje m.

1. sušené mladé lístky a puky čajovníka: *čínsky, cejlonský, indický, ruský čaj; aromatizovaný, instantný, sypaný čaj; čaj v záparových vrecúškach; hist. daň z čaju; veľký boom zeleného čaju* Inet 2003; *Nechal mi paklík čaju, gruzínskeho, mohlo ho byť zo štvrt' kila.* M. Ferko; *Z historického hľadiska je čaj starý takmer 5000 rokov.* Inet 2002

2. neodb. ker, z ktorého lístkov a pukov sa pripravuje nápoj; čajovník: *pestovať čaj a citrusové plody; čaj je plantážna rastlina; Čína je považovaná za pravlasť čaju.* Inet 2002

3. sušené lístky, kvety al. iné časti rastlín al. kúsky plodov ovocia v záparových vrecúškach či v sypanej forme používané na prípravu obyč. osviežujúceho, liečivého al. bolesti zmierňujúceho nápoja: *ibištekový, jazmínový, šípkový, žihľavový čaj; plechová škatuľka vanilkového čaju; spariť čaj; zaliať čaj horúcou vodou; nasypať čaj do čajníka; Ovocné čaje skladujte v suchých miestnostiach.* Inet 2003

4. (obyč. horúci) nápoj zo sušených lístkov čajovníka, čajovní, liečivých rastlín, sušeného ovocia a pod.; šálka, pohár tohto nápoja: *silný, slabý, nesladený, studený, teplý čaj; prieduškový, urologický, zdravotný čaj; čaj dobrého spánku, trávenia; porciované ovocné čaje; dať si čaj s citrónom, s medom; naliať do čaju trocha rumu, mlieka; obľubuje bylinkové čaje; piť čaj; uvariť si čaj; prineste mi, prosím, dve šálky čaju; Lipový čaj zažehnal každú moju detskú chorobu.* Zelinová; *V miestnosti, kde obyčajne popijame ruský čaj, rozťahla pomocnica veľký stôl.* Jaroš; *Niekedy stačí hulárový čaj a hlava prestane bolieť.* Šikula; *ľadový čaj* priemyselne vyrábaný osviežujúci nápoj na báze čaju, ktorý pijeme dobre vychladený

5. obyč. popoludňajšie stretnutie pri čaji: *pozvať niekoho na čaj; V dňoch 20. a 21. decembra sú „primátorské čaje“ na Trojičnom námestí.* Pd 1995

6. popoludňajšia tanečná zábava: *nedel'ný čaj o piatej; Vtedy boli ešte študentské čaje a nie diskotéky.* Vč 1980; *Spoznali sme sa ako tret'oročníci*

na ktoromsi **čaji** o piatej. Papp; *Nitra vás pozýva na čaj o piatej*. Inet 2002;

- **slabý ako čaj** a) nekvalitný b) (o človeku) veľmi slabý;

čajiček -čka pl. N -čky m., **čajík** -ka pl. N -ky m. zdrob. expr.: *fľaška na čajík*; *To sa niekto má, teplý čajiček a milé slovo priamo až pod nos*. Inet 2003; *Nech sa páči čajiček – švitori gazdinka*. Klimáček; *Ten mladý človek pri dverách sa krčil a zohrieval si ruky na čajiku*. Hruz

čajičkar -ra pl. N -ri m. hovor. kto obľubuje čaj; milovník čaju: *Justa vie, aký som vášnivý čajičkar*. Kováč; *On, inak čajičkar, sa nevedno prečo zrúbal*. Bútorá; *Ak patríte k čajičkarom, zriadte si doma malú čajovňu*. Inet 2003;

čajičkarka -ky -riek ž.

čajičkovať -kuje -kujú -kuj! -koval -kovali -kujúc -kujúci -kovanie nedok. hovor. často a s obľubou popíjať čaj: **čajičkovať už od rána**; *Posedáva, kávičkuje a čajičkuje, debatuje, čaká sa na trinástu hodinu a povel na rozchod*. Hagara; **Čajičkujem si domácky a podľa aktuálnej chuti**. Inet 2003;

predp. **do-**

čajovina -ny -vín ž. obyč. liečivá zmes pripravená z usušených a rozmrvených častí rastlín vhodná na prípravu čajov, záparov, obkladov, kúpeľov a pod.; suchá zmes na prípravu čaju: *ibišová, prasličková, valeránová čajovina*; *urologická, žalúdočná, žlčopudná čajovina*; *čajovina na spánok*; *čajovina s lanovým semenom*; *imelo ako súčasť liečivej čajoviny*; *výroba čajovín*; *Tatranská priedušková zmes je čajovina, ktorá pôsobí priaznivo pri ochoreniach horných dýchacích ciest*. Inet 2003

čajovňa -ne -ní ž.

1. menšie, obyč. iba cez deň otvorené pohostinské zariadenie, v ktorom sa podáva čaj: *nefajčiarska čajovňa*; *povestné orientálne čajovne*; *majiteľ, prevádzkovateľ čajovne*; *zájsť si do čajovne*; *pôvabné zákutia starej Bratislavy s vinárničkami a čajovňami* vč 1992; *Raz som sedel nad talianskymi novinami v anglickej čajovni*. KŽ 1966; *Koncom 17. storočia bolo v Londýne vyše troch tisícok čajovní*. NO 1999

2. zariadenie, v ktorom sa okrem podávania čaju predávajú aj rozličné druhy obyč. exotických čajov, príručky o príprave čaju a náradie, potrebné na jeho prípravu: *internetová čajovňa; Hľadáme miesta, kde by bolo možné časopisy predávať – kníhkupectvá, čajovne, predajne literatúry*. Inet 2003; *S čajovňou je spojená predajňa s bylinami*. Inet 2002

čajovníčka -ky -čiek ž. zdrob. expr.: *posedieť si v čajovníčke; Máme čajovníčku, ktorá bude slúžiť nielen na občerstvenie po práci, ale môžeš si v nej vyskúšať rôzne výtvarné i hudobné techniky*. Inet 2003

čajovník -ka pl. N -ky m. v tropickom a subtropickom pásme rastúci ker s bielymi kvetmi a vždyzelenými kožovitými listami, z ktorých sa vyrába čaj: *čajovník asámsky; zelené listy čajovníka; Čajovník je rastlina blízko príbuzná nádherným japonským kaméliám*. Inet 2002; **čajovník čínsky** *Thea chinensis*

čajovníkovité -tých pl. spodst. bot. čeľaď zahŕňajúca tropické opadavé stromy a kríky s jednoduchými listami a veľkými nápadnými kvetmi, rastúce najmä v Ázii a v Amerike Theaceae

čajovníkový -vá -vé príd.

1. súvisiaci s čajovníkom; vyrobený z čajovníka: *čajovníkové listy, kry; Čajovníkový čaj je výrobok vyrobený len z listov, púčikov listov a krehkých stoniek čajovníka*. Inet 2002; **čajovníkový olej** éterický olej z listov čajovníka, ktorý má silné protizápalové účinky

2. na ktorom sa pestuje, rastie čajovník: *čajovníkové plantáže; obrábať, zavlažovať čajovníkové polia*

čajovočervený -ná -né príd. červenkastohnedý ako čaj: *Prašná cesta preliezala nešírký potok, do ktorého stekali z cesty stružky čajovočervenej močovky*. Olšinský

čajovožltý -tá -té príd. žltkastohnedý ako čaj; **čajovožltá látka**: *Jednotlivé končiare muriva mali presný tvar a hutnosť, zázračný purpur; prechádzajúci miestami do ultramarínu, končil sa čajovožltými výbežkami*. Johanides; *Stôl je prikrytý čajovožltým obrusom*. Mačingová

čajový -vá -vé prid.

1. vlastný čaj; typický pre čaj; súvisiaci s pestovaním, spracovaním, výrobou čaju: **čajový extrakt**, nálev, výťažok; **čajová zmes**; **čajové lístky**; **čajové záparové vrecúška**; **čajové oblasti**, plantáže; **Čajová vôňa** vytvorila dôverné domáce ovzdušie. Kostolný; *Až v dvadsiatom storočí sa vyskytli dva základné príspevky Američanov k čajovému priemyslu*. Inet 2002; pren. nevyhovujúci z hľadiska kvality, výkonu a pod., nekvalitný, slabý: **čajový televízny program**; *bol to čajový zápas*; *futbalisti podali čajový výkon*; *Na jednej strane vynikajúce výkony, na druhej strane nedynamický Merkucio a najmä čajový Romeo*. Smena 1992; *Basgitarista je čajový*. V. Bednár

2. súvisiaci s prípravou a podávaním čaju al. nápojov s prímiesou čaju: **čajové zvyklosti**; **Čajový obrad** nerobí človek kvôli niekomu ďalšiemu, nepotrebuje hostí, aj keď je sám, dodržiava všetky pravidlá čajového rituálu. Inet 2003; *japonské čajové umenie* súhrn obradov, ktoré sprevádzajú posedenia slúžiace na osvieženie ducha

3. určený na varenie, podávanie a servírovanie čaju; ktorý sa používa pri príprave al. pití čaju: **čajový stolík**; **čajová kanvica**; **čajové šálky**, misky; **čínsky čajový servis**; **čajové plechovky**, sitká; široká ponuka čajového príslušenstva; *vezmeme dve čajové lyžičky cukru* pri určení množstva; **čajové vajičko** pevné sitko (obyč. antikorové), používané pri príprave čaju; *Mal som ešte železnú zásobu čajového rumu*. Mináč; *Kladie na stôl asi trojlitrový čajník, tri tanieriky, tri čajové šálky*. Jaroš; *Povinnosťou hosta je obdivovať čajový riad*. Inet 2002

4. súvisiaci s čajom ako spoločenskou udalosťou al. tanečnou zábavou (význ. 5, 6): **čajová spoločnosť**; **čajové šaty** spoločenské, určené na čaj; **čajové posedenia bezútešne odkvitnutých starých panien** Letz; *Na poslednú chvíľu zrušili silvestrovskú zábavu, mohol byť len čajový večierok – a nijaký tanec*. Dušek; *Radí im, aby príchod víťaznej vlajky oslávili na čajovom večierku*. Inet 2003

5. súvisiaci s miestom, kde sa predáva al. podáva čaj: **čajový trh**; *Boli sme sa pozrieť v súkromnom čajovom klube v Bratislave*. Inet 2003

6. farbou pripomínajúci čaj; žltkastohnedý: **čajová farba obrusu**; *Keď išlo o mňa, aj na nebi by som vypestoval záhon čajových ruží*. Papp;

lexikal. spojenie: **čajové pečivo** trvanlivé sušienky podávané zvyčajne k čaju; **čajové maslo** výberové, jemné

čakací -cia -cie príd. vymedzený pre čakajúcich; určený na čakanie; vyplnený čakáním; signalizujúci čakanie: **čakací čas pri vlekoch, na hraničných priechodoch; čakacie hodiny pri vykladaní a nakladaní tovaru; čakacia listina; čakací list** poradie, zoznam čakateľov; *Predchádzajúci telefonujúci počuje v slúchadle čakací tón alebo oznam.* Inet 2002; *Pacienti sú rozhorčení, pretože sa predĺžili nielen čakacie lehoty pred dverami ordinácií, ale aj čakacie lehoty na operácie.* Inet 2003

čakačka -ky -čiek ž. hovor.

1. čas určený na čakanie; čakacia lehota; niečo, čo súvisí s dlhým čakáním: *niekoľkohodinová čakačka na hraniciach, na chodbe úradu; Dvojmesačná čakačka, kým sme sa k tomu spoju dostali.* Hykisch

2. súpis žiadateľov, čakajúcich na určité služby, pracovné zaradenie a pod.; poradovník, poradový záznam: *zapísať niekoho do čakačky; Z niekoľko tisíc žiadateľov sa vytvára čakačka, čiže zoznam čakateľov na byt.* Pd 2001

3. merací prístroj v taxíku, ktorý zaznamenáva prestopový čas, t. j. ten, ktorý zaviniel zákazník zdržaním al. meškaním po objednanom termíne: *Ak si objednáte taxík na určitý čas a vy meškáte, tak vám taxikár môže zapnúť čakačku, čiže budete za každú minútu vášho meškania platiť o pár korún viac.* Inet 2003

čakajúci -ceho pl. N -ci m. kto na niečo čaká: **čakajúci na autobus, vlak; postaviť sa medzi čakajúcich; V hĺbke úzkej chodby sa vlnil živý had čakajúcich.** Rothmayerová; *Aha, medzi čakajúcimi v rade je aj ústredná postava nášho príbehu.* V. Bednár; *Autobus zostal stáť len vtedy, ak pozdvihnutím ruky proti autobusu dal čakajúci znamenie.* Inet 2003;

čakajúca -cej pl. N -ce ž.

čakanka -ky -niek ž.

1. trváca, až vyše metra vysoká bylina so žltkastobielym koreňom a rozkonárenou byťou s bledobelasými kvetmi: *pestovať čakanku; V plytkej priekope kvitne čakanka.* Holka; *Z hospodársky najdôležitejších sú bul'vovité plodiny – čakanka cigóriová.* Inet 2002; bot. **čakanka obyčajná** Cichorium intybus

2. koreň z vyšľachtených odrôd čakanky pestovanej ako poľnohospodárska plodina, z ktorého sa vyrába náhradka kávy, cigória: *pražená čakanka*; *Typické inulíny sa vyskytujú v koreňoch čakanky*. Inet 2003

3. stredomorská šalátová zelenina z astrokvetých s chrumkavými listami jemnej, slabo horkastej chuti: *listové ružice čakanky*; *dusená čakanka*; *zimný šalát z čakanky*; *zapekaná čakanka so šunkou*; *nakrájať čakanku na tenké rezance*; *Čakanka patrí medzi zeleniny, ktoré predovšetkým vo forme šalátov obohatia jedálny lístok od decembra do apríla*. Pd 1993; bot. *čakanka štrbáková* Cichorium endivia

čakankový -vá -vé prid.

1. súvisiaci s trvácou bylinou čakankou; pripravený, pochádzajúci z nej: *čakankový čaj*, *odvar*; *čakankový koreň*, *kvet*; *čakankový olej*; *čakanková vňať*; *čakankové semeno*; *čakankové puky* rýchlené puky z koreňov čakanky obyčajnej, ktoré sa upravujú ako šalát al. varená či dusená zelenina; *Môžeme pestovať petržlenovú vňať a čakankové puky*. Inet 2002

2. pripravený z čakanky, šalátovej zeleniny: *čakankový šalát s jogurtom a chrenom*; bot. *múčnatka čakanková* Erysiphe cichoracearum huba

čakáreň -rne -rní ž. miestnosť, v ktorej môžu stráviť čas ľudia, ktorí na niečo čakajú (napr. na dopravný spoj, u lekára a pod.): *autobusová, staničná čakáreň*; *čakáreň nemocničného oddelenia, v ordinácii*; *stráviť niekoľko hodín v čakárni*; *Čakáreň aj ostatné priestory našli ako vymetené, zo dvaja železničiari prechádzali perónom*. Habaj; *Vežové hodiny odbíjali desiatu, keď Jana Kubicová-Zvarová vyšla z čakárne u lekára*. Čižmárik; *Ako viete, som alkoholik ako vystrihnutý z odstrašujúcich plagátov, ktorými priam hýri každá čakáreň, vrátane zubárskej a predpôrodnej*. V. Bednár; pren. expr. *čakáreň na smrť* miesto, z ktorého niet východiska, obyč. nemocničná izba ťažko chorého, domov dôchodcov a pod.;

čakárnička -ky -čiek ž. zdrob.: *Prišiel som. Sadol som si v čakárničke*. Inet 2003

čakateľ -ľa pl. N. -lia G -ľov m.

1. kto na niečo, obyč. na úrad, funkciu a pod. čaká; kto je v poradí čakajúcich; syn. uchádzač, kandidát, aspirant: **čakatelia** na byty, internáty; **čakatel'** na funkciu oficiálneho futbalového manažéra; **čakatelia** na vstup do Európskej únie; **čakatelia** na umiestnenie do sociálnych zariadení; **čakatelia** na víza; dať nádej **čakatel'om** na transplantáciu obličiek, srdca; *Ministri krajín zaradených do kategórie „čakatel'a“ na vstup do NATO sa tvárili optimisticky.* Pd 1995; *Lenže boh, keď nás tak vidí všetkých odrazu, čakatel'ov, nevyvládze viac, iba zdvihne ruky ku krku, akoby ho škrtil golier.* Vilikovský

2. štátny zamestnanec, ktorý vykonáva na prokuratúre prípravnú štátnu službu zakončenú kvalifikačnou skúškou: *justiční, sudcovskí čakatelia;* *V r. 1964 nastúpil ako právny čakatel' na Okresnú prokuratúru v Martine.* Smena 1992; *Účelom odbornej prípravy čakatel'a je získanie osobitných kvalifikačných predpokladov.* Inet 2003

3. zastar. pracovník v štátnej správe pred definitívnym ustanovením: *učiteľskí čakatelia;* *Mladý človek vstúpi do služieb obce ako čakatel' so školskou kvalifikáciou.* Samospráva 1943;

čakatel'ka -ky -liek ž.

čakatel'ský -ká -ké prid. charakteristický pre obdobie, počas ktorého sa na niečo čaká; súvisiaci s čakateľom, s čakateľstvom: **čakatel'ská** lehota; **čakatel'ské** členstvo, právo; **čakatel'ské** krajiny na vstup do Európskej únie; **čakatel'ské** platy prokurátorov; skrátene, ukončenie **čakatel'ského** obdobia; urýchlenie **čakatel'ských** skúšok; dostať **čakatel'ské** miesto v štátnej správe; **Čakatel'ský** člen bude prijatý za riadneho člena presne stanoveným spôsobom. Inet 2002

čakatel'stvo -va -tiev s. stav, podmienky al. obdobie, počas ktorého sa čakateľ pripravuje na istý úrad, funkciu, ohodnotenie, umiestnenie a pod.: *aspirant na čakatel'stvo;* *podmienky na udeľovanie čakatel'stva;* *súperiť o čakatel'stvo;* *Prípadné označenie čakatel'stva či priznaných titulov sa riadi propozíciami výstavy.* Inet 2002; *Na pohári bolo napísané, že získala titul čakatel'stva na interšampionát.* Inet 2003

čakra -ry -kier ž. (sanskrit.)

1. staroindický mytologický symbol zrodu a zániku, večného kolobehu času v podobe kruhu, slnečnej gule: **Čakra** – sanskritský výraz – znamená doslova kruh, pohyb, ale aj koleso. Inet 2003; *Každá čakra v prevahe prijíma a vysiela žiarenie jednej farby, zachovávajúc postupnosť farieb dúhy.* NO 1999

2. (podľa indickej tradície) energetické centrum v ľudskom tele zabezpečujúce energetickú aktivitu tela a psychiky, ktoré okrem iného vyžaruje aj energiu priamo do okolia a mení tak jeho atmosféru: *dolné, horné čakry; začiatočné body čakier; centrum čakier tela, mozgu; aktivovanie, smer otáčania čakier; masáž reflexných zón čakier; Každá z čakier napomáha určitej oblasti tela k harmonickej funkcii.* Inet 2003

čakrový -vá -vé príd. súvisiaci s čakrou, energetickým centrom: **čakrový systém; čakrová koncentrácia; čakrové centrum**

čapati neskl. s. (ind.) bez tuku opečená nekvasená celozrnná cestovinová placka, chlebovina Indov a tibetských horalov, plnená zvyčajne rozličnými plnkami či nátierkami: *placka čapati s pálivou fazuľovou kašou; Cestoval z Európy na bicykli a jedával banány plnené v placke čapati.* Inet 2002

čapobitie -ia s. voj. zastar. pochod so spevom po skončení zamestnania al. vychádzky, ktorý ohlasuje čas, keď majú byť všetci vojaci vo svojich kasárňach; večierka: *o dvanástej je čapobitie; Vonku spievali vojaci čapobitie.* Chudoba

čapovaný¹ -ná -né príd. podávaný nalievaním priamo zo suda, z čapovacieho zariadenia a pod.; syn. točený; op. fľašový, fľaškový: **čapovaný Zlatý bažant; čapovaná kofola, malinovka, plzenská dvanástka; čapované nápoje; čapované parfumy; posedieť si pri čapovanom pive; Starý Čibenko pošle po pivo a zakričí za mnou: len čapované, fľaškové nenos.** Lasica – Satinský; *Niet nad orosený, správne vychladený čapovaný polliter topolčianskej jedenástky.* Inet 2002

čapovaný² tech. zhotovený čapovaním; vybavený, pospájaný čapmi: *Drevené klince sa používali na upevnenie čapovaných rámov v stavebnom stolárstve.* Havránek

čapovec -vca pl. N -vce m. anat. druhý krčný stavec, ktorý umožňuje pohyblivosť hlavy: *poranenie čapovca*; *Medzi krčné stavce patria aj prvé dva, nosič a čapovec*. Inet 2002

Mária Čierna

Zoznam použitých skratiek: Inet – Internet, KŽ – Kultúrny život, LT – Literárny týždenník, NO – Národná obroda, Pc – Práca, Pd – Pravda, Vč – Večerník

Z JAZYKOVÝCH RUBRÍK

Športová publicistika a jazyková kultúra

IVAN MASÁR

Uprostred jari sa pozornosť obracala na hokej – na záver domácej súťaže a na majstrovstvá sveta. V športových rubrikách elektronických médií zaznievali stanoviská hráčov, trénerov a funkcionárov k aktuálnemu daniu. Úroveň výpovedných aktov z hľadiska jazykovej kultúry sa pohybovala od akceptovateľnej cez menej akceptovateľnú až po neakceptovateľnú. V rečových prejavoch poslednej kategórie vychádzali na povrch výrazné nedostatky vo výbere slov, napr.: *V tejto fázi súťaže môže klopýtnuť každý, lebo mančafy sú vyrovnané*. Alebo: *Dá sa predpokladať, že štadión bude narvaný*. Urobíme bilanciu chýb v týchto krátkych ukážkach. Predložkový výraz *vo fázi* má tvaroslovnú chybu – slovo *fáza* skloňujeme podľa vzoru *žena*, teda malo byť *vo fáze*. Slovo *mančaft* je nespisovné, preto v konkrétnej komunikačnej situácii nepoužiteľné. Nemôže konkurovať slovám *mužstvo*, *družstvo*. Slovesá *klopýtnuť* a *narvať* (presnejšie prídavné *narvaný*) doslova ohromia, keď zaznejú z úst vysokoškolsky kvalifikovaného odborníka, trénera alebo funkcionára. Ten by mal vedieť, že tu treba vyberať z radu slovík *potknúť sa*, *kopnúť sa*, *zakopnúť* ako príznakových slovík alebo z radu neutrálnych slovík *zlyhať*, *prehrať*, *sklamať*. Výraz *byť narvaný* v spisovnej slovenčine nemá miesto, tam sú k dispozícii vyjadrenia *byť naplnený*, *preplnený*, *natrieskaný*, *naprataný*, *nabitý* a ďalšie. Takéto prípady ukazujú, že

športová publicistika niekedy potrebuje usmernenie, keďže jazykové vedomie niektorých pracovníkov v tejto oblasti a v športe samom nezaručuje dorozumievanie vyhovujúce základným nárokom na jazykovú kultúru.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 6. 7. 2001)

O skloňovaní slova predátor

EVA RÍSOVÁ

V súvislosti s výskytom kliešťov prenášajúcich encefalitídu, lymskú boreliózu, tularémiu a iné závažné ochorenia sa o tomto hmyze píše ako *o nebezpečnom predátorovi*. Zoologickým termínom *predátor* sa pomenúva živočích živiaci sa dravo inými živočíchmi. Je to vlastne dravec. Veď aj slovo *predátor* má v latinčine, odkiaľ sme ho prevzali, podobné významy: “plieniteľ, lupič, koristník”, ba aj “lovec”. V našom príspevku sa zameriame na skloňovanie tohto slova, lebo sme ho v tlači v súvislosti s hmyzom videli v nominatíve, t. j. v prvom páde, množného čísla napísané v chybnnej pravopisnej podobe s mäkkým *i* na konci. Autori textu si zrejme neuvedomili, že aj hmyz patrí do zvieracej ríše a zvieracie mená mužského rodu s tvrdým zakončením sa v nominatíve množného čísla píše s ypsilonom na konci. Tieto mená, ktoré sa v jednotnom čísle skloňujú podľa životného vzoru *chlap*, v množnom čísle sa aj napriek tomu, že ide o živé tvory, z gramatického hľadiska zaraďujú do kategórie neživých podstatných mien a skloňujú sa podľa vzoru *dub*. Na konci sa teda napr. slová *havrany, slony, barany* píše s ypsilonom. Pri zosobňovaní môžu mať zvieracie mená životnú príponu s mäkkým *i*, napr. *smelí orli, podlí potkani*. Podobne aj slovo *predátor* by sa v prenesenom význame, napr. ako pomenovanie akčného hrdinu, v množnom čísle skloňovalo podľa životného vzoru *chlap* a v nominatíve by sa na konci písalo s mäkkým *i*. Ako zoologický termín sa však píše s tvrdým *y*.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 20. 7. 2001)

Bankrotár či úpadca

JÁN HORECKÝ

Pokúsime sa odpovedať na otázku, aký je vzťah medzi slovami *bankrotár* a *úpadca*. Najvýraznejší rozdiel medzi týmito slovami je v tom, že slovo *bankrotár* je prevzaté, kým slovo *úpadca* je utvorené z domácich zdrojov. Odvodzovacím základom v slove *bankrotár* je slovo *bankrot*, teda *bankrotár* je ten, kto sa dostal do bankrotu. Samo slovo *bankrot* má korene v talianskom výraze *banca rotta*, čiže zničená, zdemolovaná, zrútená banka, v ktorej niet peňazí na ďalšie podnikanie. Nemožno sa však čudovať, že najmä pri dnešnom takmer masovom výskyte bankrotov dostalo slovo *bankrotár* aj ďalší, prenesený význam. Možno ním označiť každého, kto nemal úspech v nejakej činnosti, kto je na mizine, kto padol na dno svojich možností. Práve na označenie takéhoto zlého postavenia máme domáce slovo *úpadok*. Čiže stav, do ktorého sa niekto dostal padnutím nadol, na dno. Mohli by sme povedať, že úpadok je výsledok padania, upadania. Slovo *úpadca* označuje toho, kto je zasiahnutý úpadkom, kto sa dostal do úpadku. Je to podobný vzťah, aký máme v slove *porotca*, t. j. člen poroty, alebo ešte výraznejšie v slove *dôchodca*. Dôchodca nie je ten, kto dochádza, ale ten, kto poberá dôchodok. Svoju dnešnú poznámku o dvojici slov *bankrotár* a *úpadca* môžeme teda zhrnúť takto: Sú to slová s rovnakým významom, ale kým pri slove *bankrotár* sa vyvinul aj prenesený význam “ten, ktorý sa často dostáva do bankrotu, ale aj do inej nepríjemnej situácie”, v slove *úpadca* je ustálený odborný význam “ten, kto je v úpadku”, preto má výhodu pri odbornom ekonomickom vyjadrovaní.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 27. 7. 2001)

Kešovka

JÁN HORECKÝ

Pri hľadaní odpovede na otázku, čo je to *kešovka*, musíme najprv vysvetliť, ako sa názvy takéhoto typu tvoria. Ukážeme si to na slove *cestovka*. V jeho základe je dvojslovný názov, v našom prípade názov *cestovná kancelária*. Z tohto dvojslovného názvu vypustením základu *kancelária* a prispôbením prívlastku *cestovná* tak, aby mohol fungovať ako samostatné podstatné meno – to sa dosiahne využitím prípony *-ka* –, vznikne jednoslovný názov *cestovka*. Takýto spôsob tvorenia pomenovaní sa nazýva univerbizácia, čiže zjednoslovňovanie. Takto vznikli aj názvy ako *textovka* z názvu *krátka textová správa*, najnovšie aj *lízingovka* z názvu *lízingová spoločnosť*. Prípad *kešovka* je trochu zložitejší. V jeho základe je anglické slovo *cash* [vysl. keš], čo znamená “hotovosť, resp. platba v hotovosti”, teda nie napr. šekom alebo platobnou kartou. Od tohto podstatného znaku – platba v hotovosti – si ľahko odvodíme aj význam slova *kešovka*. V ňom je zakončenie *-ovka*, pri ktorom sa predpokladá odvodzovanie od prídavného mena *kešový*, teda týkajúci sa platenia v hotovosti. Slovo *kešovka* môžeme chápať ako “nákup s platením v hotovosti”. Ale pochopiteľný je aj ďalší význam, a to “úver, pôžička vyplácaná žiadateľovi takmer na počkanie, z ruky do ruky”. Pravda, pri používaní slova *kešovka* v akomkoľvek význame musíme dbať na štylistickú hodnotu tohto slova. Slovo *kešovka* totiž nie je oficiálny odborný termín, ale pomenovanie s veľmi výrazným charakterom hovorovosti, ba až slangovosti.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 6. 8. 2001)

Podzvukové lietadlo

MATEJ POVAŽAJ

V súčasnosti sme svedkami odborných, ale aj laických diskusií o tom, či má naša armáda obnoviť svoj lietadlový park kúpou nadzvukových lietadiel alebo podzvukových lietadiel. Rozhodnutie o konečnom riešení

prenecháme odborníkom. My si bližšie všimneme názov *podzvukové lietadlo*, lebo sme sa stretli aj s istými výhradami proti jeho používaniu. Motiváciou na utvorenie pomenovania *podzvukové lietadlo* bol názov *nadzvukové lietadlo*. V ňom použité prídavné meno *nadzvukový* má význam “ktorý má väčšiu rýchlosť ako zvuk” a poznáme ho nielen zo spojenia *nadzvukové lietadlo*, ale aj zo spojenia *nadzvuková rýchlosť*. Slovom s opačným významom k prídavnému menu *nadzvukový* je novoutvorené prídavné meno *podzvukový*. Jeho význam by sme mohli opísať slovami “ktorý má menšiu rýchlosť ako zvuk”. Zo slovtvorného hľadiska je to dobre utvorené slovo, ktoré sa zaraďuje medzi také slová, ako sú prídavné mená *podúrovňový*, ale aj *podškrupinový*, *podtepnový*, *podžalúdkový*. Tieto prídavné mená nie sú utvorené priamo z podstatného mena príponou *-ový*, lebo podstatné mená **podúroveň*, **podškrupina*, **podtepa*, **podžalúdok* ani **podzvuk* nemáme. Uvedené prídavné mená sú utvorené z predložkových spojení *pod úroveň*, *pod škrupinou*, *pod tepnou*, *pod žalúdkom*, *pod (rýchlosťou) zvuku* tzv. predponovo-príponovým spôsobom, t. j. zároveň predponou *pod-* aj príponou *-ový* zo základového podstatného mena. Rovnakým predponovo-príponovým spôsobom je utvorené aj prídavné meno *nadzvukový* z predložkového spojenia *nad rýchlosťou zvuku*. Na záver môžeme iba zopakovať, že názov *podzvukové lietadlo* je z jazykovej stránky v poriadku.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 13. 8. 2001)

Chorvátske peňažné jednotky kuna a lipa

MATEJ POVAŽAJ

Mnohí naši spoluobčania, ktorí sa počas tohtoročnej letnej turistickej sezóny vybrali do Chorvátska za osviežením na pobreží Jadranského mora, denne sa stretali aj so základnou chorvátskou peňažnou jednotkou a platidlom. Oficiálny názov tohto platidla je *kuna*. Čiastková jednotka a platidlo v Chorvátsku je *lipa*. Zdá sa však, že s používaním týchto názvov mali viacerí isté ťažkosti. Presvedčili sme sa o tom pri rozličných

informáciách o Chorvátsku či pri reportážach z Chorvátska aj v našich elektronických a tlačových médiách. Niekedy sme totiž počuli vyjadrenia typu *pripravte si kuny, platí sa v kunách*, inokedy *stojí to desať kuna, stojí to pätnásť kuna, šesť kuna tridsaťdva lipa*, a to aj v tom istom texte, v tej istej relácii. Na takýto dvojaký prístup k názvom chorvátskych peňažných jednotiek a platidiel *kuna* a *lipa* nie je však nijaký dôvod. Tieto názvy sa v slovenčine skloňujú podľa vzoru *žena* tak ako naše slovenské slová *kuna* a *lipa*, s ktorými majú aj rovnaký slovanský pôvod, alebo ako názov našej peňažnej jednotky a platidla *koruna*: teda *bez kuny, bez lipy, o kune, o lipe, s kunou, s lipou, kuny, lipy, kún, líp, v kunách, v lipách, s kunami, s lipami*. Podľa toho je správne vraviť *stojí to štyri kuny, stojí to šesť kún tridsaťdva líp, stojí to desať kún, stojí to pätnásť kún*. Veríme, že tí, ktorí sa ešte len chystajú do Chorvátska, prijmú našu radu a po návrate pri rozprávaní o Chorvátsku budú názvy peňažných jednotiek a platidiel *kuna* a *lipa* v rámci slovenskej vety pravidelne skloňovať.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 7. 9. 2001)

Výzvy nového tisícročia

JÁN KAČALA

Slovo *výzva* je v našom jazyku všeobecne známe vo význame “pokyn, príkaz na urobenie niečoho”, tak ako ho dokladajú povedzme spojenia *úradná výzva, výzva do ofenzívy, neupočúvnuť výzvu*. No v ostatných rokoch veľmi často počujeme alebo čítame o *výzvach nového storočia* alebo *tisícročia*, o *výzvach blízkej či vzdialenej budúcnosti*, o *humanistickej* či *ekologickej výzve súčasnosti* a pod. Význam slova *výzva*, ktorý je obsiahnutý v uvedených nových spojeniach, zatiaľ nenachádzame vo výkladových slovníkoch spisovnej slovenčiny. Keďže ho počujeme najmä z úst politických a iných verejných činiteľov a predstaviteľov tlače a iných médií, môžeme sa nazdávať, že tento nový význam slova *výzva* sa do nášho jazyka dostal pod vplyvom iných jazykov, v ktorých má svoje zodpovedajúce náprotivky. Jeho význam v našom jazyku môžeme vystihnúť opisom “niečo nevyhnutné, čo vyplýva z plynúceho času, z

potrieb epochy” a ako rovnoznačné s ním môžeme označiť slovo *požiadavky*. O tom svedčí aj to, že vo všetkých uvedených spojeniach sa výraz *výzva* bez zmeny zmyslu dá nahradiť slovom *požiadavky*. To, že v reči politických a verejných činiteľov a novinárov čoraz častejšie vo význame slova *požiadavky* môžeme počuť alebo čítať výraz *výzva*, dá sa vysvetliť jednak potrebou neprestajnej obmeny jazyka spomínaných používateľov, t. j. novosťou slova *výzva* v danej súvislosti, a jednak akousi väčšou naliehavosťou či adresnosťou obsiahnutou v jeho význame.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 8. 10. 2001)

*Vedecko-popularizačný
časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra SAV,
Jazykového odboru
Maťice slovenskej
a Ústrednej jazykovej rady
Ministerstva kultúry SR*

HLAVNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Sibyla Mislovičová

REDAKČNÁ RADA

Ladislav Bartko, Adriana Ferenčíková, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Sibyla Mislovičová, Jozef Mlacek, Slavomír Ondrejovič, Jozef Pavlovič, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Jana Skladaná, Daniela Števková, Marta Zamborová

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

POVAŽAJ, M.: Šesťdesiat

rokov Jazykovedného
ústavu Ľudovíta Štúra
SAV

.....

.....
257

KRAJČOVIČ, R.: Z galérie osobností
v dejinách spisovnej slovenčiny (V.)
Spisovné obdobie. Bernolákovské ob-
dobie

.....
.....
262

DUCHKOVÁ, S.: Jazyková poradňa Ja-
zykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV

.....
.....
268

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

O zlatenici. M . K o v á č o v á

.....
.....
278

ROZLIČNOSTI

“Nenechajte sa ochoriet!” alebo rekla-
ma na účet jazyka? N . J a n o č -
k o v á

.....
.....
283

SPRÁVY A POSUDKY

Uzavrelo sa jazykovedné dielo Gejzu
Horáka. J . K a č a l a

.....

286

Jazykovedci medzi
spisovateľmi. S . O n -
d r e j o v i ě

.....

295

Práca o špecifických
sférach komuni-kácie.
A . G á l i s o v á

.....

299

SPYTOVALI STE SA

Kremlinologia?

M . P o v a Ź a j

.....

302

Z NOVÝCH VÝRAZOV

Nové výrazy (43).

S . D u c h k o v á

.....

305

Z rukopisu pripravovaného Slovníka
súčasného slovenského jazyka (17).
M. Č i e r n a

.....
.....
308

Z JAZYKOVÝCH RUBRIK

Športová publicistika a jazyková
kultúra. I . M a s á r

.....
.....
316

O skloňovaní slova *predátor*.
E . R í s o v á

.....
.....
317

Bankrotár či *úpadca*. J . H o r e c k ý

.....
318

Kešovka. J . H o r e c k ý

.....
318

Podzvukové lietadlo. M . P o v a Ź a j

.....
319

Chorvátske peňažné jednotky *kuna*
a *lipa*. M . P o v a Ź a j

.....
320

Výzvy nového tisícročia. J . K a č a l a

.....
321

KULTÚRA SLOVA, vedecko-popularizačný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, Jazykového odboru Matice slovenskej a Ústrednej jazykovej rady Ministerstva kultúry SR. Ročník 37, 2003, č. 5. Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine. Hlavný redaktor PaedDr. Matej Považaj, CSc. Výkonná redaktorka PhDr. Sibyla Mislovičová. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radik. Vychádza šesťkrát ročne. Ročné predplatné 144,- Sk, jednotlivé čísla 24,- Sk. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin. Registračné číslo 7050. Podávanie novinových zásielok povolené OZSsRP Banská Bystrica č. 1325/94-PTP z 25. 4. 1994. ISSN 0023-5202

Distributed by Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin, Slovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine
Vytlačil: alfaPRINT, Thurzova 16, Martin

Cena 24.- Sk

ISSN 0023-5202

MIČ 49 300